TÜRKİYE TARIMSAL GÖRÜNÜM SAHA ARAŞTIRMASI

KKB
KREDİ KAYIT BÜROSU

KB
KREDİ KAYIT BÜROSU

İçerik

1. Yönetici Özeti 4
2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi 8
2.1. Araştırmanın Amacı 8
2.2. Araştırmanın Yöntemi 9
3. Dünya'da Özet Görünüm 11
4. Araştırmanın Bulguları ve Analizler 13
4.1. Çiftçilerin Demografik ve İşletme Yapıları 13
4.2. Çiftçilerin Ürün ve Üretim Tercihleri 18
4.3. Çiftçilerin Sektörel Sorunları 26
4.4. Çiftçilerin Ürün Satış Kanalları, Tahsilat Yöntemleri ve Geliri 32
4.5. Çiftçilerin Sigorta ve Kredi Kullanımı 38
4.6. Çiftçilerin Teknoloji ve İnternet Kullanımı 44

Şekiller

Şekil 1: Katılımcı Çiftçilerin Yaş Dağılımı 13
Şekil 2: Katılımcı Çiftçilerin Tarımsal Üretim Tipi (2020-2021) 14
Şekil 3: Ortalama Arazi Büyüklüğü (dekar) 14
Şekil 4: Katılımcı Çiftçilerin Üretim Yaptığı Arazi Büyüklüğünün Dağılımı 16
Şekil 5: İşletme büyüklüklerinin 2001-2021 karşılaştırması 17
Şekil 6: 2021'de üretildiği bildirilen ilk 20 ürünün toplam çiftçi sayısına oranı (%) 19
Şekil 7: 2021'de üretildiği bildirilen ilk 20 ürünün çiftçi başına ekiliş alanı ortalaması (dekar) 20
Şekil 8: Çiftçinin son 3 yıl içerisinde yetiştirdiği farklı bitkisel ürün sayısı 21
Şekil 9: Hayvancılık türünün katılımcı sayısına oranı 21
Şekil 10: "Ürün seçerken neye göre karar veriyorsunuz?" sorusuna çiftçi başına verilen cevap 24
Şekil 11: Sözleşmeli üretim yapan çiftçiler ve bu üretimden memnuniyet seviyeleri 25
Şekil 12: Sözleşmeli ilk 10 ürün ve şekerpancarı ve haşhaş hariç sözleşmeli ilk 10 ürün) 25
Şekil 13: Çiftçilerin üretim esnasında yaşadıkları sorunlar 27
Şekil 14: 2020/2021 Tarım Sezonu Kuraklık Haritası (Meteoroloji Genel Müdürlüğü) 27
Şekil 15: Çiftçilerin üretimden sonra yaşadıkları sorunlar 28
Şekil 16: Yİ-ÜFE – Tarım ÜFE – Gıda TÜFE karşılaştırması 29
Şekil 17: "Ürününüzü nereye satıyorsunuz?" sorusuna verilen cevaplar 33
Şekil 18: Çiftçilerin ürün bedeli tahsilat şekli 34
Şekil 19: Tamamen veya kısmen vadeli satış yapan çiftçilerin alacak belgesi çeşidi 34
Şekil 20: Vadeli satış yapan çiftçilerin tahsilat (vade) süresi 35
Şekil 21: Vadeli satış yapan çiftçilerin tahsilat problemi 36
Şekil 22: Çiftçilerin tarımdan elde ettikleri gelirden memnuniyet seviyesi 36
Şekil 23: Çiftçi hanehalkında tarım-dışı gelir kaynakları 37
Şekil 24: Çiftçilerin son 3 yılda kullandıkları finansman kaynakları 39
Şekil 25: Çiftçilerin kullandığı kredi tipi 39
Şekil 26: Yatırım kredisi kullanan çiftçilerin yatırım konusu 40
Şekil 27: Tarım dışı kredi kullanan çiftçilerin kredi konusu 40
Şekil 28: Çiftçilerin son 3 yıl içerisinde kredi kullandıkları banka sayısı 41
Şekil 29: Bankadan kredi kullanmayan çiftçilerin gerekçeleri 41
Şekil 30: TARSİM yaptıran ve TARSİM'e hasar bildiren çiftçi oranı 42
Şekil 31: TARSİM yaptırmayanların gerekçeleri 43
Şekil 32: Çiftçilerin kullandığı dijital teknolojiler 45
Şekil 33: Çiftçilerin internete erişim teknolojileri 45
Şekil 34: Çiftçilerin kullandıkları dijital hizmetler 46
Şekil 35: Çiftçilerin "ilave" olarak kullanmak istedikleri dijital hizmet konuları 46

Tablolar

Tablo 1: Kiralanan arazi 17
Tablo 2: Çiftçi başına hayvan sayısı ortalaması 22
Tablo 3: Tamamen veya kısmen vadeli satış yapan çiftçiler 35

TARDES
KKB Tarım Kredileri
Değerlendirme Sistemi

1. Yönetici Özeti

Kredi Kayıt Bürosu (KKB), ülkemizdeki çiftçilerin finansmana erişimini kolaylaştırmak için 2014 yılından bu yana Türk Finans Sektörüne **Tarım Kredileri Değerlendirme Sistemi'ni (TARDES)** sunmaktadır. KKB, tarım sektörüne sağladığı TARDES hizmetinin kalitesini artırmak, yeni hizmetler geliştirebilmek, ayrıca sektörün yaşadığı dönüşümleri takip ederek kamuoyu ile paylaşmak amacıyla her yıl düzenli olarak saha araştırmaları düzenlemektedir. 2019 ve 2020 yılında yayımlanan raporların ardından, bu raporla birlikte araştırma sayısı üçe ulaşmıştır. KKB tarım sektörünü devamlı takip ederek bazı sektörel gelişmelerde özel durum raporları da hazırlayarak bankalar, finansal kuruluşlar ve kamuoyu ile paylaşmaktadır. Kurumumuzun kamuya açık tüm tarımsal yayınlarına websitemizdeki "**Ürünlerimiz** > TARDES" bağlantısı üzerinden erişilebilmektedir. Yayınlarımız ve içerikleriyle ilgili tüm geri bildirimler kurumumuz tarafından teşvik edilmekte ve memnuniyetle karşılanmaktadır.

İnsanlık açısından gıda güvencesinin anahtarı konumundaki tarım sektörü diğer sektörlerle karşılatırıldığında en stratejik ve dinamik sektörlerden biridir. Bu durum dünyanın en büyük 18'inci nüfusuna, 10'uncu tarım ekonomisine, 19'uncu milli gelirine sahip olan ülkemiz açısından da aynıdır. Tarımın ve tarımsal değer zincirlerinin stratejik önemi Mart 2020'de ortaya çıkan ve bu raporun yazım tarihi itibarıyla hala devam eden Koronavirüs (COVİD-19) pandemisi boyunca dünyadaki tüm toplumlar ve kesimler tarafından her fırsatta yeniden dile getirilmektedir. KKB'nin son 3 yıldır düzenli olarak yayınladığı Tarımsal Görünüm Saha Araştırmaları bu bilinç ile hazırlanmakta ve kamuoyunun faydasına sunulmaktadır. Böylece, toplumun tüm kesimlerine sahadaki fiili durumu sunarak tarım sektörü için yapılacak araştırma, analiz, izleme-değerlendirme, yatırım, ürün/hizmet geliştirme ve politika geliştirme çalışmalarına yardımcı olmak hedeflenmektedir. Aşağıda bu yılki araştırmada öne çıkan sonuçlar özetlenmeye çalışılmıştır.

1. KKB 2021 Tarımsal Görünüm Saha Araştırması **28 ilde** "fiili" ve "aktif" olarak çiftçilik yapan **1.066 kişi** ile gerçekleştirilmiştir. Anketi tarım alanında uzman ve saha deneyimi olan anketörler gerçekleştirmiştir. Basit tesadüfi yöntemle gerçekleştirilen araştırmada, Türkiye'de ÇKS'ye kayıtlı tüm çiftçilerin sayısı baz alındığında, örneklem büyüklüğü popülasyonu %95 güven aralığında ±%3'lük yanılma payı ile temsil etmektedir[1].

[1] *Çiftçilere 29 soru yönetilmiştir. Çoktan seçmeli sorularda yerine göre bazen tek cevap toplanmış, bazen de birden fazla seçim yapma şansı tanınmıştır. Birden fazla cevabın toplandığı sorularda oranlar cevap sayısına değil çiftçi sayısına bölünerek hesaplanmıştır. Bu nedenle birçok soruda oranların toplamı %100'ü geçmektedir. Mümkün olan her soruda şıklar arasında "Diğer" seçeneği sunularak çiftçinin seçeneklerde bulunmayan cevabını vermesi sağlanmıştır.*

2. Araştırmaya katılan ve "fiili" olarak tarımsal üretim yapan çiftçilerin **yaş ortalaması 51** bulunmuştur. Önceki saha araştırmaları, KKB'nin TARDES'i ve diğer sektörel araştırmalar da dikkate alındığında Türkiye'de çiftçi yaşının ortalama 50 olduğu düşünülmektedir. ÇKS gibi resmi kayıt sistemlerinde ise arazi/işletme sahipliği gibi faktörler devreye girdiğinden bu tür sistemlerde ortalama yaşın 55-60 aralığında olduğuna dair yayınlar bulunmaktadır.

3. Türkiye'de ortalama işletme büyüklüğü resmi istatistiklerde 70 dekar (7 hektar) civarında ölçülürken, araştırmada çiftçi başına **ortalama fiili üretim büyüklüğü** aritmetik olarak **221 dekar**, geometrik olarak **99 dekar**, harmonik ortalamaya göre ise **35 dekar** ölçülmüştür.

4. Araştırmaya katılan çiftçilerin bitkisel üretim yaptığı toplam arazinin **%29'u kiralık** olarak tespit edilmiştir.

5. Türk çiftçisi bir yıl içerisinde aynı yılda ortalama **3 farklı bitkisel ürün** yetiştirmektedir. Bu sayı üçer yıllık dönemlerde 4'e çıkmaktadır. Dolayısıyla, Türk çiftçisinin 3-4 ürünü aynı anda ya da münavebeli olarak yetiştirdiği anlaşılmaktadır.

6. 2020 yılında olduğu gibi 2021'de de çiftçilerin en çok tercih ettiği ilk üç tarla bitkisi sırasıyla **buğday**, **mısır** ve **arpa**, sebze çeşidi **domates**, meyve çeşidi ise **üzüm** olmuştur. Geçen yıl ile karşılaştırıldığında **hububat ve endüstriyel bitki** ekilişlerinde artış gözlenirken, bu yıl araştırmaya katılan çiftçilerin daha az **sebze** ektiği tespit edilmiştir. Üretim tercihlerindeki bu değişimin iki ana nedeninin **pandemi** ve **iklim değişikliği (kuraklık)** olduğu düşünülmektedir. Hem piyasa hem de kamunun bu ürünler için 2021 yılında enflasyona denk veya bazen de üstünde **alım fiyatı** sunmasının da ana nedenleri bunlardır. Önceki yıllardaki araştırmalarla birlikte bakıldığında ise çiftçi tercihlerinde **emek-yoğun** ürünlerden **mekanizasyona uygun** ürünlere doğru bir kayış olduğu saptanmaktadır.

7. Hayvancılık yapan her on işletmeden yedisi **süt inekçiliği** (%71), dördü **sığır besiciliği** (%38), ikisi ise **küçükbaş (koyun-keçi) hayvancılık** (%21) yapmaktadır. Ortalama hayvan sayıları süt ineği işletmelerinde **29 (sağmal inek)**, besi işletmelerinde **59 sığır**, küçükbaş işletmelerde **254 koyun-keçi** bulunmuştur. Diğer yandan, işletme sayısı bakımından küçük işletmeler hala çoğunluğu oluşturmaktadır. Süt ineği işletmelerinin %50'si 1-10 adet sağmal ineğe, besi sığırı işletmelerinin %68'i 1-25 adet sığıra, küçükbaş işletmelerinin %67'si 1-100 arasında koyun-keçiye sahiptir.

8. Araştırmada çiftçilere bitkisel ürün tercihini neye göre yaptıkları sorulmuştur. Çiftçilerin %64'ü "**önceden bildiği/alıştığı ürünü**", %33'ü "**hayvanlarının yem olarak yediği ürünü**", %30'u "**alıcısı çok/satışı hızlı olan ürünü**", %25'i ise "**mevcutta fiyatı iyi olan ürünü**" tercih ettiklerini belirtmiştir.

9. Araştırmaya katılan her 10 çiftçiden 2'si (%22) **sözleşmeli tarımsal üretimde** bulunmaktadır ve bu çiftçilerin %57'si sözleşmeli üretimden memnundur. Memnuniyet oranı geçen yıla göre (%81) düşmüştür. Sözleşmeli üretilen ürünlerde yasa gereği sözleşmenin zorunlu olduğu **şeker pancarı** (%49) başı çekmektedir. Bunu **domates**, **buğday** ve **mısır** takip etmektedir.

10. Çiftçilerin bu yıl üretim yaparken en çok karşılaştığı üç sorun sırasıyla "**girdi pahalılığı**" (%96), "**iklimsel problemler**" (%70) ve "**sulama suyunun yetersizliği**" (%47) olmuştur. Bu sorunları "**tarımsal hastalık ve zararlılar**", "**işçi bulamama**", "**kaliteli/ucuz işgücü bulamama**", "**yüksek arazi kiraları**" ve **"pandemi"** takip etmiştir. Geçen yıl ile karşılaştırıldığında 2021'de kurak iklim ve sulama suyu problemlerinde ciddi artış gözlenmiştir.

11. Çiftçilerin hasattan sonra, yani pazarlama aşamasındaki en önemli sorunu ise %87 ile "**beklenilenden daha düşük satış fiyatı**" olarak tespit edilmiştir. Bu sorunu "**pandemide kapanma, taşıma, ulaşım problemleri**", "**alıcı bulma**" ve "**alıcılara güven**" problemleri takip etmiştir. Bu yıl çiftçilerin %31'i pazarlama aşamasında "**herhangi bir sorun yaşamıyorum**" demiştir.

12. Pandemide tarımsal ürün fiyatlarının beklenenden çok artmasına rağmen, çiftçilerin fiyatları hala düşük bulması "**girdi pahalılığı**" sorunu ile birlikte ele alınmalıdır. 2015 yılını baz kabul ederek TÜİK'in açıkladığı Tarım-ÜFE endeksi (çiftçinin satış fiyatı) ve Yurt İçi-ÜFE endeksi (girdi fiyatları) üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir analizde bu iki endeksteki makasın çiftçi satış fiyatı aleyhine 1,6 kata ulaştığı görülmüştür. Dolayısıyla çiftçinin asıl probleminin "**kârlılık**" olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan,

bireysel çiftçilerin birçoğunun kârlılık analizi yapma becerisi sınırlı olduğundan, onun yerine bu işin (girdilerde maliyet yönetimi, hasatta pazarlık gücü tesis etme) çiftçi örgütleri tarafından yapılması kanaati oluşmaktadır.

13. Baskılanan üretim kârlılığı sadece bu yıla özgü bir problem değildir. "Girdi pahalılığı" ve "düşük beklenti satış fiyatı" saha araştırmalarında önceki yıllardan bu yana sürekli artan şekilde tercih edilmektedir. Çiftçiler bu iki sorunu kendi sınırlı kaynaklarıyla "ölçek ekonomisi'ne" geçiş ile çözmeye çalışıyor olsa, bu iki genel sorunun **makro ölçekte** ve ürün bazında üretim döngüleri dikkate alınarak **değer zinciri analizi – fizibilite – planlama – etki analizi** yöntemleriyle çözülmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunları gerçekleştirirken piyasa aktörlerinin çözemediği konularda kamunun sürece müdahil olması gerekecektir.

14. Ürün tipi ayırt edilmeksizin çiftçilere "ürününüzü kime satıyorsunuz?" diye sorulduğunda %75 ile "**tüccarlar**" en baştadır. Bunu "**fabrikaya/mandıraya**", "**doğrudan tüketiciye**", "**meyve-sebze haline**" ve "**kooperatife/birliğe**" seçenekleri takip etmiştir. Geçen yıl olduğu gibi, bu yıl da bir çiftçinin ürününü ortalama 2 farklı satıcı tipine satış yaptığı bulunmuştur.

15. Çiftçilerin %58'i ürünlerini **peşin**, %36'sı **kısmen peşin kısmen vadeli**, %7'si **tamamını vadeli** satmaktadır. Vadeli satışlarda çiftçiler alacaklarını ortalama toplam "**3,3 ay içinde**" ve "**2,8 seferde/parçada**" tahsil etmektedir. Vadeli satış yapan çiftçilerin %48'i alacaklarını ilk 2 ay içinde tahsil etmektedir.

16. Vadeli satışlarda çiftçilerin %34'ü alacaklarına karşı alıcıdan **herhangi bir belge almadıklarını**, söz verilen tarihi beklediklerini belirtmişlerdir. Çek alan katılımcılar toplam örneklemin %35'ini, senet alanlar ise %10'unu oluşturmuştur. Çiftçilerin %38'i ise alıcıdan "**teslim/kantar fişi**" aldıklarını belirtmiştir.

17. Vadeli satış yapan çiftçilerin %69'u bu yıl herhangi bir tahsilat problemi yaşamadığını söylerken, geri kalan kısmı satışın belgeli veya belgesiz olması farketmeksizin **alacaklarının geç ödenmesi veya eksik/hiç ödenmemesi** ile karşı karşıya kaldığını beyan etmiştir. Çok yüksek bulunan bu oranlar çiftçilerde kıymetli evrak bilgisi ve bilincinin artırılması ve Karekodlu Çek Sorgulama gibi uygulamaların tarımsal ticarette yaygınlaştırılması gerektiğine işaret etmektedir.

18. Geçen yılki saha araştırmasında çiftçinin gelirinden memnuniyet seviyesi "**orta derecede**" (ne memnun ne değil) bulunmuşken, bu yıl "**memnun değilim**" sonucu çıkmıştır. Geçtiğimiz yıl "**memnunum**" diyenlerin toplamı %31 iken, bu yıl %19'a düşmüştür. Tam tersi şekilde "**memnun değilim**" diyenler ise geçen yıl toplamda %40 iken, bu yıl %56'ya çıkmıştır. Her durumda saha araştırmasının sonuçlarına göre tarımsal kazançtan memnuniyet ortalaması Türkiye'deki genel ortalamadan daha düşük durumdadır. TÜİK'in ülke çapında yürüttüğü 2020 Yaşam Memnuniyeti Araştırması'na göre kazancından memnun olan (çok memnun + memnun) nüfusun oranı %43, memnun olmayanların oranı ise %31'dir.

19. Görüşülen çiftçi hane halklarının (ailenin diğer üyeleri dâhil) %41'inin **tarımdan başka gelir getirici faaliyeti** bulunmamaktadır. Geri kalan %59'unun hanesine ise tarımsal gelire ilave olarak emekli aylığı, diğer işlerden düzenli ücret/maaş, esnaf/tüccarlık gibi gelirler girmektedir.

20. Çiftçilerin %41'i son 3 yıl içerisinde "**hiç borçlanma yapmadığını**" belirtmiştir. Buna karşın **bankadan kredi** kullananlar tüm çiftçilerin %49'unu, **Tarım Kredi Kooperatifi'nden kredi** kullananlar ise %25'ini oluşturmuştur. 2021'de kredi pazarının büyümesine paralel olarak, kredi kullananların oranları geçen yıla göre artmıştır. **Girdi satıcılarından vadeli alım** yaparak üretimini finanse edenlerin oranı da bu yıl önemli oranda artarak %25'e ulaşmıştır.

21. Bankalardan kredi kullanan çiftçilerin %64'ü **işletme kredisi**, %57'si **yatırım kredisi** kullanırken, %23'ü ise diğer ihtiyaçları için **tarım-dışı kredi** kullanmıştır. Yatırım kredisi kullananlar en çok traktör/makine alımı (%61), arazi alımı (%25) ve damızlık hayvan alımı (%22) amacıyla kredi kullandıklarını belirtmiştir.

22. Tarım dışı kredi kullananların %46'sı **ev/aile ihtiyaçları**, %36'sı mevcuttaki **başka bir krediyi ödeme**, %15'i ise **araba/konut alımı** için kredi kullandığını belirtmiştir. Bu yıl pandemi nedeniyle BDDK'nın ve bankaların sağladığı vade ve geri ödeme kolaylıkları nedeniyle çiftçilerin "başka bir krediyi ödemek için (refinansman) kredisi" kullanımları geçen yıla göre azalmıştır.

23. Banka kredisi kullanan çiftçilerin %61'i **tek bir bankadan**, %24'ü i**ki farklı bankadan**, %10'u ise üç **farklı bankadan** kredi kullanmaktadır. Çiftçi başına kredi kullanılan **ortalama banka sayısı 1,6**'dır.

24. Kredi kullanmayan çiftçilere bunun nedeni sorulduğunda %53'ü **ihtiyaç duymadığını** belirtirken, %29'u y**üksek faiz ve masrafları** gerekçe göstermiştir. Faize bulaşmak / faizli krediye girmek istemediğini belirten çiftçiler ise toplamın %21'ini oluşturmuştur. Bu durum tarımda faizsiz finansal enstrümanlara yönelik bir potansiyel olarak algılanabilecektir.

25. Görüşülen çiftçilerden %57'si son 3 yıl içinde hiç **TARSİM tarım sigortası** yaptırmadığını belirtirken, geri kalan %43'ü en az bir kere sigorta yaptırdığını ifade etmiştir. Tüm çiftçilerin %18'i ise hem sigorta yaptıran hem de TARSİM'e en az bir kez hasar bildiriminde bulunan çiftçilerden oluşmuştur.

26. TARSİM yaptırmayan çiftçilere gerekçeleri sorulduğunda %33'ünün TARSİM'i pahalı, %26'sının ise "gereksiz" bulduğu anlaşılmıştır. Çiftçilerin %20'si ise hasar olduğunda "eksik ödeme / ödememe" nedeniyle sigorta yaptırmadığını belirtmiştir. Bu sonuçlar ülkemizde TARSİM bilincinin artırılması ve yanlış algıların düzeltilmesi açısından ele alınması gereken noktalara işaret etmektedir.

27. Bu yıl görüşülen çiftçilerde **akıllı cep telefonu** sahipliği %80, klasik cep telefonu (internetsiz, feature phone) sahipliği ise %20 bulunmuştur. PC ve tablet sahibi olan çiftçiler bu yıl artmış ve sırasıyla %23 ve %5 olarak ölçülmüştür.

28. Çiftçilerin %23'ü internet kullanmadığını söylerken, %75'i **internete cep telefonu** ile bağlandığını belirtmiştir.

29. Çiftçilerin kullandığı dijital bilgi servislerinde "**meteorolojik bilgi ve uyarı servisleri**" (%59), "**tarımsal haberler**" (%45), "**ürünler ve üretim teknikleri hakkında bilgiler**" (%37), "**ürün fiyatları**" (%34) başı çekmiştir. Geçtiğimiz yıl %3 oranında çiftçinin bildirdiği "**internette/sosyal medyada ürün tanıtma/pazarlama**" bu yıl %15'e yükselmiştir. Bu önemli artışı COVID-19 pandemisinin tetiklediği tahmin edilmektedir.

30. Çiftçilere "kullanmadıkları dijital servislerden" hangilerine ilgi duydukları/ihtiyaç hissettikleri sorulduğunda ise ilk üç sırayı "**internetten/cepten tarımsal soru sorma**" (%43), "**uydudan arazi takibi**" (%37) ve "**hastalık ve zararlılarla mücadele**" (%20) paylaşmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

2.1. Araştırmanın Amacı:

Kredi Kayıt Bürosu (KKB), ülkemizdeki çiftçilerin finansmana erişimini kolaylaştırmak için 2014 yılında **Tarım Kredileri Değerlendirme Sistemi**'ni **(TARDES)** hizmete sokmuştur. TARDES tarım kredisi almak isteyen çiftçilerin kredi değerlendirmesini hızlı, pratik ve doğru bir şekilde yapmalarını sağlayan yenilikçi bir sistemdir. 2021 Ağustos ayı itibarıyla Türkiye'deki 7 banka TARDES hizmetlerini kullanarak çiftçilere finansman sağlamaktadır. Bu bankalar son 7 yılda çiftçiler için TARDES üzerinden 892 bin kez kredi değerlendirmesi yaparak toplam yaklaşık 28 milyar TL değerinde kredi limiti tahsis etmiştir. KKB, tarım sektörüne sağladığı bu büyük çaplı hizmetin kalitesini artırmak, yeni hizmetler geliştirebilmek, ayrıca sektörün yaşadığı dönüşümleri takip ederek kamuoyu ile paylaşmak amacıyla her yıl düzenli olarak saha araştırmaları düzenlemektedir. 2021 Mayıs – Temmuz ayları arasında gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarını sunan bu rapor, 2019 ve 2020'de yayımlanan raporlar ile birlikte üçüncü araştırmaya aittir. KKB'nin kamuya açık tüm tarımsal yayınları kurumumuzun websitesindeki "**Ürünlerimiz** > **TARDES**" bağlantısı üzerinden kamuoyuna sunulmaktadır. Yayınlarımız ve içerikleriyle ilgili tüm geri bildirimlerin kurumumuz tarafından memnuniyetle karşılanacağını hatırlatmak isteriz. Saha araştırmaları Almanya'nın önde gelen işletme ve finans okullarından biri olan Frankfurt School of Finance & Management'in (Frankfurt School) tarım sektöründe deneyimli uzman ekibi tarafından yürütülmüştür.

[1] https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/antalya/ciftci-yaslaniyor-41573484
[2] http://turktarim.gov.tr/Haber/280/kente-gocun-onlenmesi-beklentilerin-karsilanmasiyla-mumkun

2.2. Araştırmanın Yöntemi:

Araştırma 2021 itibarıyla **aktif olarak tarımsal üretim yapan 1.066 çiftçi** ile birebir anket yoluyla gerçekleştirilmiştir. Covid-19 pandemisi nedeniyle anketlerin tamamı telefonla görüşme yoluyla toplanmıştır. Denek seçim yöntemi "kümeli tesadüfi örnekleme"dir. Araştırmadaki birinci kümeleme "Türkiye'deki 7 coğrafi bölge", ikinci kümeleme ise her bir bölgedeki seçilmiş "4 il" olmuştur. Dolayısıyla, anket toplamda **28 ilde** ve bu illere bağlı ilçelerde uygulanmıştır. İl (küme) seçimleri yapılırken her bir coğrafi bölgedeki iller toplam tarımsal üretim değeri açısından sıralanmış ve üretim değeri en yüksek ve en düşük 2 il olmak üzere toplam 28 il tespit edilmiştir. Bu iller daha sonra üretim desenleri ve ürün çeşitliliği, aynı havzada bulunup bulunmadıkları, tarımsal kredi yoğunlukları (kredi/üretim) açılarından da karşılaştırılarak nihai seçim yapılmıştır. Böylece Türkiye'deki tüm coğrafi ve iklimsel yapıların, üretim desenlerinin, büyüklüklerin ve finansman kapasitelerinin temsil edilmesi sağlanmıştır. İller ve illere ait ilçelerdeki çiftçiler ise Frankfurt School'un uzun yıllar boyunca farklı çalışmalarda ulaştığı çiftçiler arasından herhangi bir tabakalandırma veya kotalama olmaksızın **basit tesadüfi (rastgele)** yöntemle seçilmiştir. Böylece araştırmanın istatistiksel kabul edilebilirliği ve doğruluğu yükseltilerek, daha sağlıklı ve yansız bir sonuca ulaşılması hedeflenmiştir.

[3] *Arazi büyüklüklerinin standart sapması 354 dekar, yani çok yüksektir. Dolayısıyla aritmetik ortalamanın "ortalama çiftçi"yi temsil kabiliyeti düşük bulunduğundan geometrik ve harmonik ortalamalar da hesaplanmaktadır.*

Bölge Adı	İl Adı	Anket Sayısı
Akdeniz	Antalya	78
	Adana	45
	Kahramanmaraş	25
	Burdur	17
	Toplam	**165**
Doğu Anadolu	Erzurum	59
	Elazığ	26
	Iğdır	27
	Erzincan	17
	Toplam	**129**
Ege	İzmir	78
	Manisa	45
	Denizli	34
	Uşak	15
	Toplam	**172**
Güneydoğu Anadolu	Şanlıurfa	54
	Diyarbakır	44
	Adıyaman	12
	Kilis	5
	Toplam	**115**
İç Anadolu	Konya	139
	Ankara	56
	Nevşehir	13
	Çankırı	12
	Toplam	**220**
Karadeniz	Samsun	58
	Tokat	38
	Kastamonu	30
	Bayburt	7
	Toplam	**133**
Marmara	Balıkesir	51
	Bursa	39
	Tekirdağ	36
	Bilecik	6
	Toplam	**132**
Türkiye Toplam		**1066**

Araştırmaya katılan çiftçi (örneklem) sayısı 2019'da 980, 2020'de 1.010, **bu yıl ise 1.066 olmuştur**. Türkiye'de 2019 yılı itibarıyla Çiftçi Kayıt Sistemi'ne (ÇKS) kayıtlı 2.083.000 çiftçi bulunmaktadır (hedef popülasyon). Buna göre, örneklem büyüklüğü popülasyonu %95 güven aralığında ±%3'lük yanılma payı ile temsil etmektedir.

İl seçimi ve örnek sayısı belirlendikten sonra, il bazında hedeflenen anket sayısı illerin tarımsal üretim değerleri ile orantılı olarak yandaki tabloda olduğu gibi hesaplanmıştır. Böylece tarımsal aktivitesi yoğun illerden daha fazla, düşük illerden ise daha az anket toplanmıştır.

"Gönüllülük" esasına göre uygulanan ankette katılımcı çiftçilere her yıl olduğu gibi 29 adet mesleki, sektörel ve finansal soru yönetilmiştir. Katılımcılara hiçbir şekilde özel nitelikli kişisel veri (hassas veri) yöneltilmemiştir. "Evet/Hayır" soruları ve sayısal sorular dışındaki tüm soruların cevap seçeneklerinde, üreticilere "Diğer" seçeneği de sunulmuş ve bu seçenek için üreticilerin detay cevapları yazılı olarak toplanmıştır. Böylece, araştırılan başlıkta öngörülen veya öngörülemeyen tüm muhtemel cevapların toplanması sağlanmıştır.

3. Dünya’da Özet Görünüm

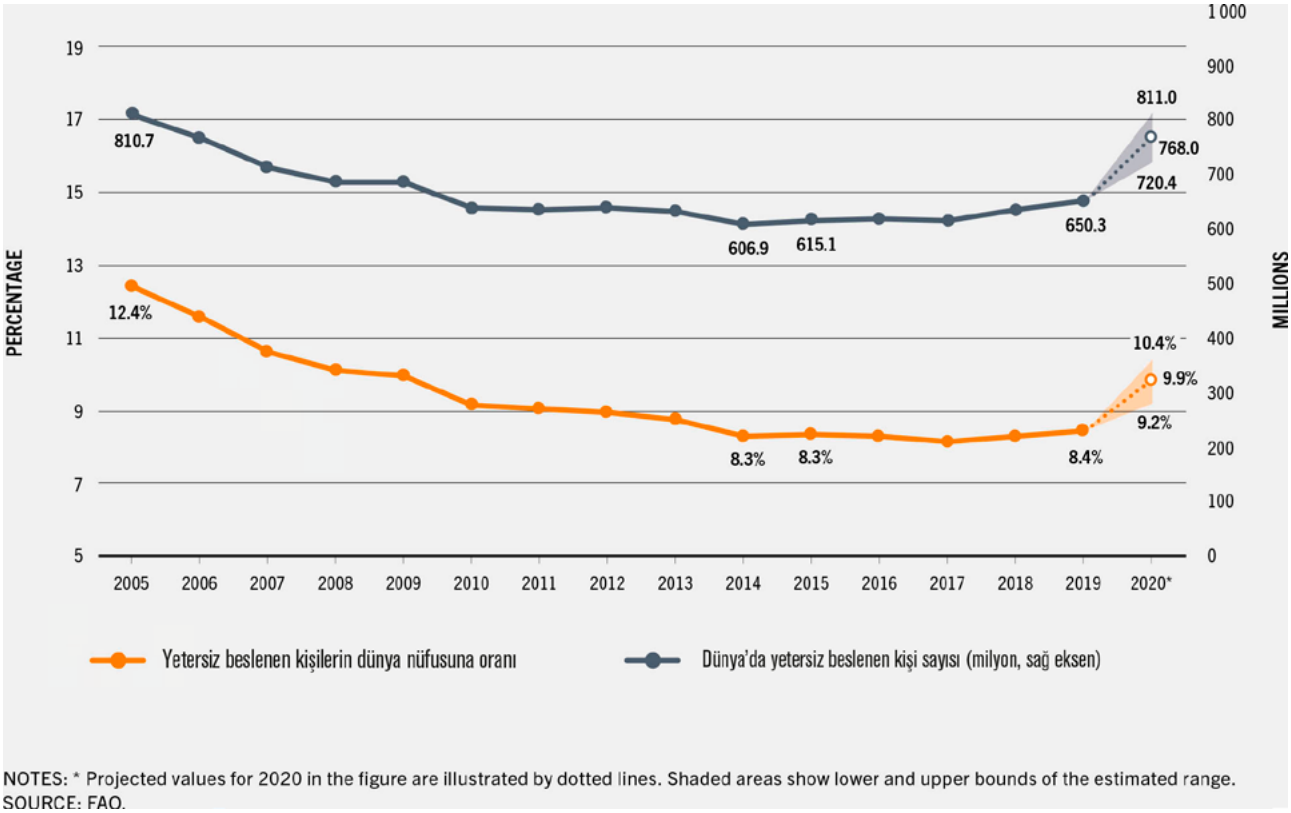
Türkiye için araştırma sonuçlarına geçmeden önce, 2021 yılının dünya tarımı açısından nasıl geçmekte olduğuna yönelik kısa bir değerlendirme yapılmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir. Nihayetinde tarım ve gıda sektörü tüm insanlık açısından önemlidir. Bu nedenle sektöre daha küresel ve bütüncül bir açıdan bakıldığında ülkemizdeki dinamikleri ve gelişmeleri de daha iyi anlamak mümkün olabilecektir. Türkiye dünyada en büyük 18’inci nüfusa 19’uncu milli gelire, 10’uncu tarım ekonomisine, 15’inci ekilen arazi büyüklüğüne sahip bir ülke olduğundan ülkemizdeki her çiftçinin, her bir karış tarım toprağının kaderi aslında tüm dünya için de stratejiktir. 2020 yılında 20 milyar dolarlık tarımsal ihracat gerçekleştiren ülkemiz özellikle Avrupa Birliği, Rusya ve Orta Doğu ülkeleri için çok önemli bir tarım ve gıda tedarikçisi konumundadır.

Pandeminin başlangıcından bu yana küresel tarım ve gıda piyasalarında en fazla öne çıkan konu 2011 yılından bu yana 10 yıldır düşmekte olan küresel (dış – ticarete konu) gıda fiyatlarının 2021 yılında rekor seviyede yükselmiş olmasıdır. İçinde 81 adet işlenmemiş ve işlenmiş ana tarımsal emtiayı barındıran Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü’nün her ay yayınladığı dolar bazındaki endeks 2021’in ilk 9 ayında ortalama **%26** yükselmiş durumdadır. 2020 Eylül’den 2021 Eylül’e kadar artış ise **%32** seviyesindedir. Fiyatların ne zaman duraksayacağı ve düşebileceği belirsizliğini korurken, pandemiye bağlı hammadde ve tedarik zinciri sorunlarının 2022 yılında devam edeceği beklentisi hakimdir. Dolayısıyla fiyatların 2011’deki

Yıl	Küresel Gıda Fiyatları Endeksi (FAO)	Artış
2011	131,9	%23,6
2012	122,8	%-6,9
2013	120,1	%-2,2
2014	115	%-4,2
2015	93	%-19,1
2016	91,9	%-1,2
2017	98	%6,6
2018	95,9	%-2,1
2019	95,1	%-0,8
2020	98,1	%3,2
2021	124	%26,3

seviyesinden de yukarı gitme ihtimali masadadır. Yükselen tarımsal emtia fiyatlarını elbette ilk tetikleyen unsur yüksek **üretim (özellikle enerji) maliyetleri** ve bunun karşılığında çiftçinin artan satış fiyatıdır. Bu fiyatlar elbette ülkelerin iç piyasalarında sanayi ve dağıtım (toptan ve perakende) süreçlerine girdiğinde daha da yükselerek tüketicilere yansımaktadır.

Pandemide yıpranan ekonomik dengeler ve tüm ülkelerde artan işsizlik öncelikle dar gelirli kesimi vurmaktadır. Bunun üzerine bazı ülkelerde devam eden savaşlar, iş karışıklıklar ve iklim krizleri de eklendiğinde, Birleşmiş Milletler dünyada 2005 yılından bu yana düşmekte olan **aç insan sayısının** 2020 yılında sayının daha da fazla artmış olmasından endişe duyulmaktadır. Hükümetlerin ve özellikle gelişmiş ülkelerin bu ülke ve kesimlere yönelik karşılıksız tarım ve gıda programları düzenlemesinin dünyada daha fazla iç karışıklık ve göç dalgalarının yaşanmaması için önem arz edeceği düşünülmektedir.

NOTES: * Projected values for 2020 in the figure are illustrated by dotted lines. Shaded areas show lower and upper bounds of the estimated range.
SOURCE: FAO.

Kaynak: The State of Food Security and Nutrition in the World 2021 (https://www.fao.org/3/cb4474en/online/cb4474en.html#chapter-2_1)

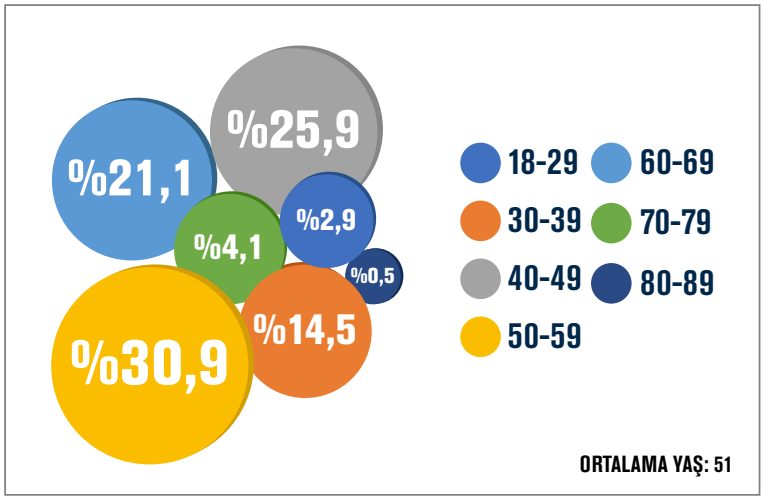
Her krizin bazı fırsatları beraberinde getirdiğinden hareketle, böylesi bir küresel kriz ortamında geleceğe yönelik iki olumlu gelişmenin öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki "sağlıklı gıdaya" dolayısıyla "organik üretime", ikincisi ise "dijital tarımsal hizmetlere" olan talep artışlarıdır. Normalde organik tüketim ekonomiler ve dolayısıyla hane halklarının gelirleri büyüdükçe artarken, pandemide ilk defa ekonomiler küçülürken, organik gıda tüketimi önceki yıllara göre iki kat hızla artmıştır. Dijital tarımsal hizmetler ise pandemide fiziksel hizmetlerin azalmasından faydalanmaktadır. Şimdiye kadar dünyada binlerce start-up girişiminin geliştirip çiftçilerin talep etmesini beklediği online (uzaktan) tarım danışmanlığı, dijital girdi tedarik (alım) ve ürün satış hizmetleri, akıllı tarım (uydu, sensör, hassas tarım) teknolojileri ve dijital finansal hizmetler (online kredi) gibi hizmetlerin önümüzdeki süreçte hak ettiği değeri elde etmeye başladığı görülecektir.

4. Araştırmanın Bulguları ve Analizler

4.1. Çiftçilerin Demografik ve İşletme Yapıları

Görüşülen çiftçilerde minimum yaş 18, maksimum yaş 88 ve **ortalama yaş (aritmetik) 51,1** olarak bulunmuştur. KKB'nin daha önceki saha araştırmalarında ortalama çiftçi yaşı 45,8 (2019) ve 51,4 (2020) olarak gerçekleşmişti. Bankaların tarım kredisi başvurularında kullandığı KKB TARDES'deki yaş ortalamaları ise sırasıyla 51 (2019), 50 (2020) ve 49 (2021) olmuştur. Bütün bu veriler Türkiye'de **ortalama çiftçi yaşının 50 civarında** olduğunu göstermektedir. Her yıl az da olsa değişen ortalamaların örneklem değişikliğinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Ortalama yaşın trendi konusunda kesin bir yargıya varabilmek için önümüzdeki yılların araştırmalarını takip etmekte fayda görülmektedir. Çiftçi yaş ortalaması Tarım ve Orman Bakanlığı'nın Çiftçi Kayıt Sistemi'ni baz alan bir çalışmada[2] 56, Türk Tarım

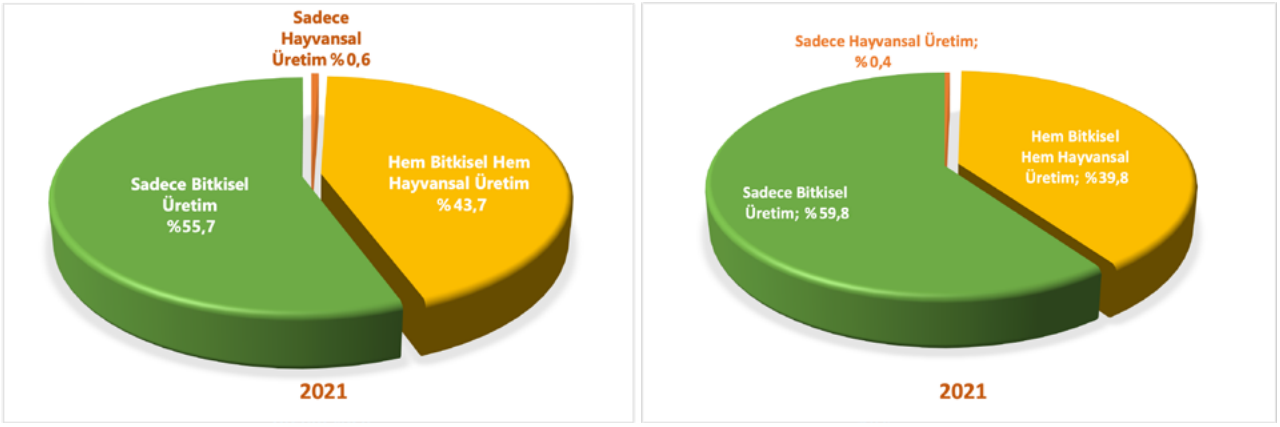

Şekil 1:
Katılımcı Çiftçilerin Yaş Dağılımı

[2] https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/antalya/ciftci-yaslaniyor-41573484

Orman Dergisi'ndeki bir makalede[3] ise 55 olarak açıklanmıştır. ÇKS'de yaş ortalamasının sahadan daha yüksek çıkması olağandır, çünkü ÇKS kayıtları daha çok arazi sahipliği üzerinden yapılmaktadır. Saha araştırmasında ise "aktif" olarak çiftçilik yapma kriterine bakılmış ve resmi arazi sahipliği kriteri dikkate alınmamıştır. Ülkemizde arazilerin anne-baba, büyükanne-büyükbaba üzerine tapulu iken fiili durumda çocuklarının toprağı yönetmesi sık rastlanılan bir durumdur.

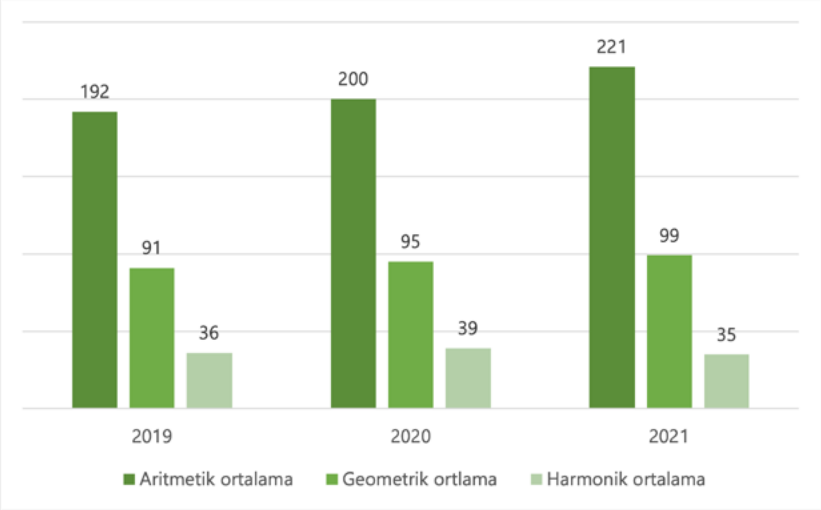
Araştırmaya katılan çiftçilerin yaş dağılımı aşağıda gösterilmiştir (Şekil 1). Çiftçilerin %82,6'sı 40 yaş ve üzerindedir. Genç çiftçi tanımına giren 40 yaş altı çiftçiler ise geri kalan %17,4'ü oluşturmaktadır.

Şekil 2:
Katılımcı Çiftçilerin Tarımsal Üretim Tipi (2020-2021)

Ankete katılan çiftçilerin yaklaşık %56'sı sadece bitkisel üretim, %44'ü ise bitkisel+hayvansal üretim yapmaktadır. Sadece hayvancılık yapan işletme oranı 2020'de olduğu gibi %1'in altındadır. Diğer yandan toplam çiftçilerin %6'sı – ki bu çiftçiler bitkisel + hayvansal üretim kategorisindedir – bitkisel üretimi sadece hayvanlarını beslemek için, yani yem üretimi amacıyla yaptığını belirtmiştir. Bu gözle bakıldığında toplam çiftçilerin %7'sinin sadece hayvancılık yaptığı da söylenebilecektir. Geçtiğimiz yıl yapılan araştırmada bitkisel+hayvansal üretim yapanlar yaklaşık %40 iken bu yıl yaklaşık %44 civarında bulunmuştur. Bu durum bu yılki örnekleme bağlı olabileceği gibi, çiftçilerin ürün çeşitliliğini artırma çabası olarak da algılanabilecektir. İlerleyen araştırmalarda bu trend takip edilecektir.

Araştırmada bitkisel üretim gerçekleştiren çiftçilerin "faal" olarak tarımsal üretim yaptığı toplam arazi büyüklüğünün aritmetik ortalaması **221 dekar**, geometrik ortalaması **99 dekar**, harmonik ortalaması ise **35 dekar** bulunmuştur (Şekil 3). İstatistik biliminde bir serideki aşırı uç değerlerin etkisini azaltmak için "geometrik" ve "harmonik" ortalamalar kullanılmaktadır. Bu araştırmada da aşırı büyük ölçekte üretim yapan çiftçilerin etkisini indirgemek için her iki alternatif ortalama tipi hesaplanarak gösterilmiştir[4]. Uç değerlerden en az etkilenen ortalama tipi olan harmonik ortalamanın 35 dekar çıkması Türkiye'de karakteristik çiftçi tipinin hala "küçük işletme" olduğunu göstermektedir. Buna karşın, aritmetik ve geometrik ortalamalar her yıl yükselmeye devam etmektedir. Geometrik ortalamanın 99 dekar bulunduğu bu yılki örneklemde ortanca değer (medyan) ise 100 dekar bulunmuştur. Dolayısıyla **100 dekarın (10 hektarın) ülkemizde artık gösterge niteliğinde bir tarımsal üretim büyüklük olduğu** iddia edilebilecektir.

Şekil 3:
Ortalama Arazi Büyüklüğü (dekar)

[3] http://turktarim.gov.tr/Haber/280/kente-gocun-onlenmesi-beklentilerin-karsilanmasiyla-mumkun
[4] Arazi büyüklüklerinin standart sapması 354 dekar, yani çok yüksektir. Dolayısıyla aritmetik ortalamanın "ortalama çiftçi"yi temsil kabiliyeti düşük bulunduğundan geometrik ve harmonik ortalamalar da hesaplanmaktadır.

Her durumda KKB Saha Araştırmaları'nda ortalama "faal/aktif" üretim büyüklüğünün artık aritmetik olarak **200 dekar** ve üstünde çıkıyor olması, TÜİK verilerinde en son (2016) **76 dekar** olarak açıklanan resmî ortalama işletme büyüklüğünün çoktan aşıldığını göstermektedir. Ortalama işlenen arazi büyüklüğünün artması öncelikle beklenen bir durumdur, çünkü Türkiye'de tarım arazileri artmıyor olsa da, kayıtlı çiftçi sayısı gittikçe düşmektedir. Sürdürülebilir tarımsal ölçeğin altındaki çiftçilerin zamanla sektörden kopuyor olması süregelen bir olgudur. Fiili durum ile resmi durum arasındaki farkın yüksek olmasının nedenleri ise şunlardır:

- Arazinin **yasal sahibi ile fiili olarak araziyi işleyen çiftçi** farklılaşabilmektedir. Saha çalışmalarında birçok arazinin resmî çiftçi kayıt sistemine "fiili" çiftçi adına değil, "toprak sahibi" adına kaydedildiği görülmektedir. Ailede farklı kişilerin adına kayıtlı tapulu araziler gerçekte "reel" olarak çiftçilik yapan kişi tarafından işletilmektedir. Fiili çiftçi toprak sahiplerinin eşi, oğlu veya akrabası olabilmektedir.

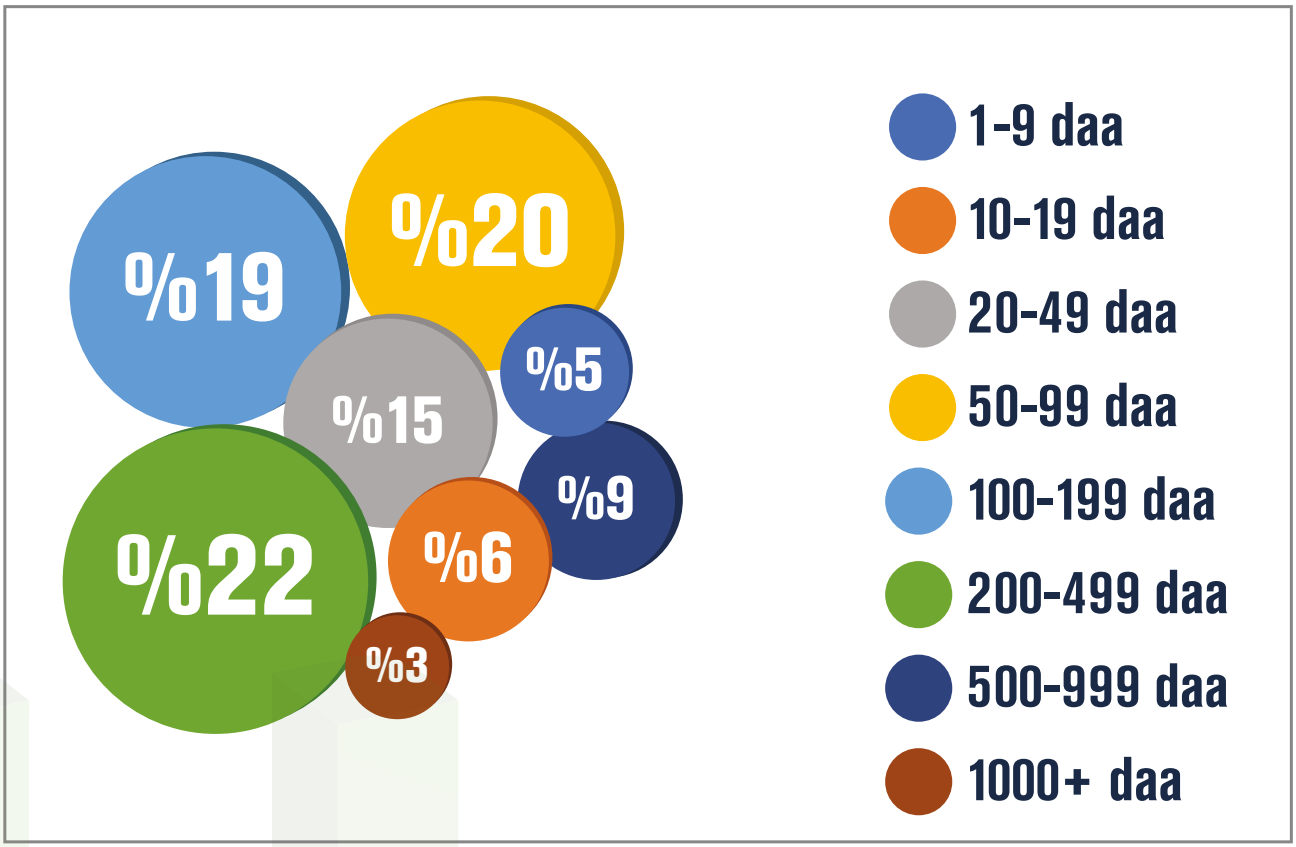
- Boş duran arazileri veya komşunun arazisini **kiralama** Türkiye tarım sektöründe çok karşılaşılan bir durumdur. Kiralık arazilerin önemli bir kısmında arazinin hâlâ mülk sahibi adına ÇKS'ye kaydedildiği[5] ya da hiç kaydedilmediği görülebilmektedir.

- Türkiye'de resmiyette **orman, mera ve/veya hazine arazisi** görünen fakat üzerinde tarım yapılan çok miktarda arazi bulunmaktadır. Henüz 2B statüsünde olan veya dönüşümü tam sağlanamamış araziler de buna dahildir.

[5] *Arazi sahibi böylece devletin verdiği arazi başına destekleri kendisi almaktadır.*

Ortalama işlenen arazi büyüklüğünde önemli olan husus, tarımsal politika ve stratejilerin, çiftçiye sunulacak hizmet veya ürünlerin hangi büyüklüğü dikkate alarak tasarlanacağı ve planlanacağıdır. Elbette tarımsal ürün bazında ortalama arazi büyüklüğü değişecektir. Fakat genel olarak "resmî" ile "fiili" ortalama arasındaki makasın büyük olduğu bilinmelidir. Esasen, Türkiye'de 2014 yılında çıkarılan 6537 sayılı Kanun ile getirilen "**yeter gelirli tarımsal arazi**" tanımı bu makasın resmî olarak zaten farkedilmiş olması ve arazi satış, devir, paylaşım (ifraz) işlemlerinde dikkate alınıyor olması noktasında çok önemli bir adımdır. Resmî işletme ortalaması hâlâ 76 dekar civarında olsa da, yeni Kanun, ürün ne olursa olsun, sulu arazilerde ortalama 75 dekarın, kuru arazilerde 160 dekarın, meyve bahçelerinde 10 dekarın altını "yeter gelirli" artık kabul etmemekte ve arazilerin bunun altına bölünmesini genel olarak engellemektedir.

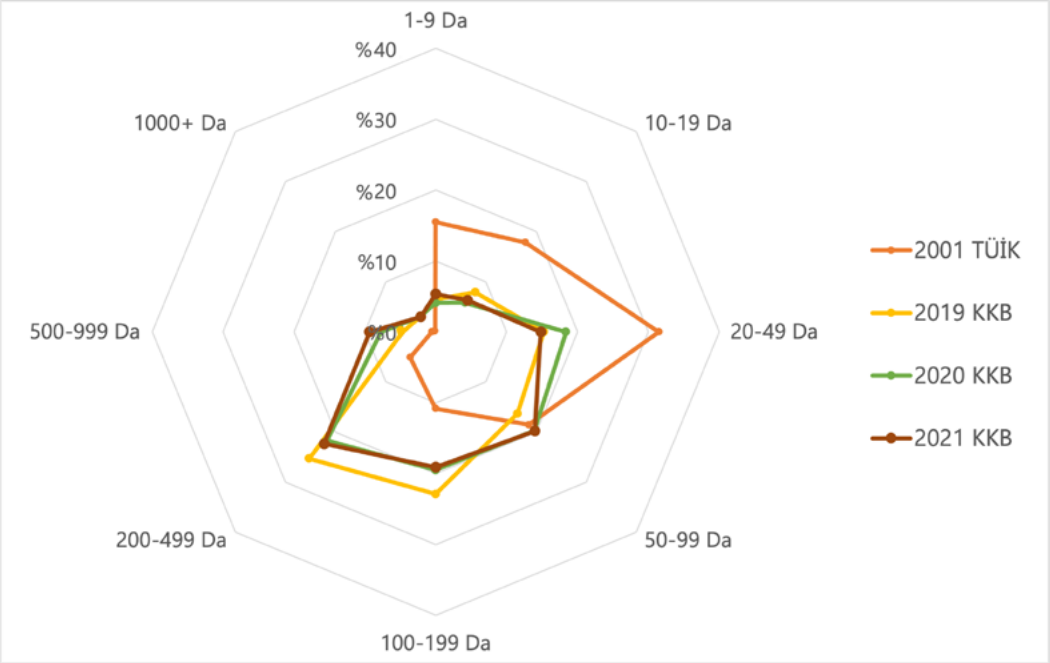
İşletme başına arazi büyüklüğü 50-99 dekar, 100-199 dekar, 200-499 dekar bantlarına dengeli bir şekilde dağılmaktadır ve bazı ihmal edilebilir farklılıklara rağmen 2019 ve 2020 araştırma sonuçları ile benzeşmektedir (Şekil 4). 20 dekar altında ve 500 dekar üstünde üretim yapan işletmeler toplam çiftçilerin ayrı ayrı %12'sini oluşturmaktadır.

Şekil 4:
Katılımcı Çiftçilerin Üretim Yaptığı Arazi Büyüklüğünün Dağılımı

Arazi büyüklüklerinin dağılımı, geçen yıllarda olduğu gibi radar grafikte TÜİK 2001 Genel Tarım Sayımı ile karşılaştırılmıştır (Şekil 5). Görüldüğü üzere, Türk çiftçilerinin üretim yaptığı ortalama arazi büyüklüğünün 20-99 dekar bandından 100-499 dekar bandına kaydığı üçüncü kez teyit edilmiştir. Dolayısıyla, resmî ortalama büyüklük ne olursa olsun, uygulamada çiftçilerin 6537 sayılı Kanun ile duyurulan "yeter gelirli tarımsal arazi" tanımına uyma yolunda önemli bir yol kat ettiği anlaşılmaktadır. Resmî büyüklük açısından en son bilgi ise TÜİK'in 2016 Tarımsal İşletme Yapı Araştırması ile Tarım ve Orman Bakanlığı'nın 2017 tarihli ÇKS verisidir[6].

[6] *2019 yılında yayımlanan 11. Kalkınma Planı'nda ve 3. Tarım Şurası'nda 2023 yılına kadar Türkiye'de "genel tarım sayımı" yapılması kararı alınmıştır. Tarım sayımının yapılması durumunda, TÜİK ve Tarım ve Orman Bakanlığı'na önerimiz tekil şahıs üzerinde tanımlı (sahiplik+kiralık) tarımsal arazilerin büyüklüğü kadar, ADNKS'ye göre aynı hanede yaşayan bireylerin üzerinde tanımlı toplam arazi büyüklüğünün de bir indikatör olarak hesaplanması ve sunulmasıdır.*

Şekil 5:
İşletme büyüklüklerinin 2001-2021 karşılaştırması

Daha önce bahsedildiği gibi, tarım sektörüne giriş ve çıkışların çok dinamik olduğu ülkemizde "kiralama" olgusu ister istemez çok yaygındır. Kırsaldan göçen veya göç etmese bile tarımsal üretim yapmayan kişiler arazisini satmak yerine kiralamayı tercih edebilmektedir. Dolayısıyla resmî el değiştirme (satış) yerine gayriresmî el değiştirme yaşanmaktadır. Bu nedenle araştırmada çiftçilere üretim yaptıkları toplam arazinin ne kadarının kiralık olduğu da sorulmuştur. Buna göre çiftçiler toplam üretim yapılan arazinin **%29'unu kiraladıklarını** bildirmişlerdir (Tablo 1). Bu oran 2016 yılındaki son resmi istatistikten (%21) yüksek, geçen yılki saha araştırmasına ise (%28) yakındır. Sonuç olarak ekili/dikili arazilerin neredeyse üçte birinin ya da dörtte birinin kiralık olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma Yılı	Kiralık arazi / Toplam arazi
2016 - TÜİK	%21[7]
2020 – KKB	%28
2021 – KKB	%29

Tablo 1:
Kiralanan arazi

[7] *TÜİK tarafından 2016 yılında açıklanan "tarım arazisinin tasarruf şekline göre işletme ve işledikleri arazi dağılımı" istatistiğinden derlenmiştir.*

4.2. Çiftçilerin Ürün ve Üretim Tercihleri

Katılımcılara "**Bu yıl ürettikleri bitkisel ürünler**" sorulduğunda çiftçiler tarafından en çok yetiştirilen ilk 20 ürün adı aşağıdaki gibi olmuştur (Şekil 6). Bu soruda, ekiliş ve üretim miktarından bağımsız olarak, çiftçilerin bildirdiği ürün adları toplanmış, böylece ürün sayısı ve çeşitliliği gözlenmiştir. 2020 yılında bildirilen farklı ürün ismi 111 iken bu yıl 98 bulunmuştur. Dolayısıyla 2021'de ürün çeşitliliğinin kısmi de olsa azaldığı görülmektedir. Bunun nedenlerine aşağıda değinilecektir. Bu yılki araştırmada bu soruyu cevaplayan 1.059 çiftçi toplamda 3.092 adet ürün bildirmiştir. Dolayısıyla bir çiftçinin **aynı yıl içerisinde ürettiği farklı bitkisel ürün sayısı yaklaşık 3** (2,92) olarak ölçülmüştür[8]. Bu sayı hem 2019 Saha Araştırması (3,00), 2020 Saha Araştırması (3,28), hem de 2021 KKB TARDES'te (3,12) birbirine yakın ölçülmüştür.

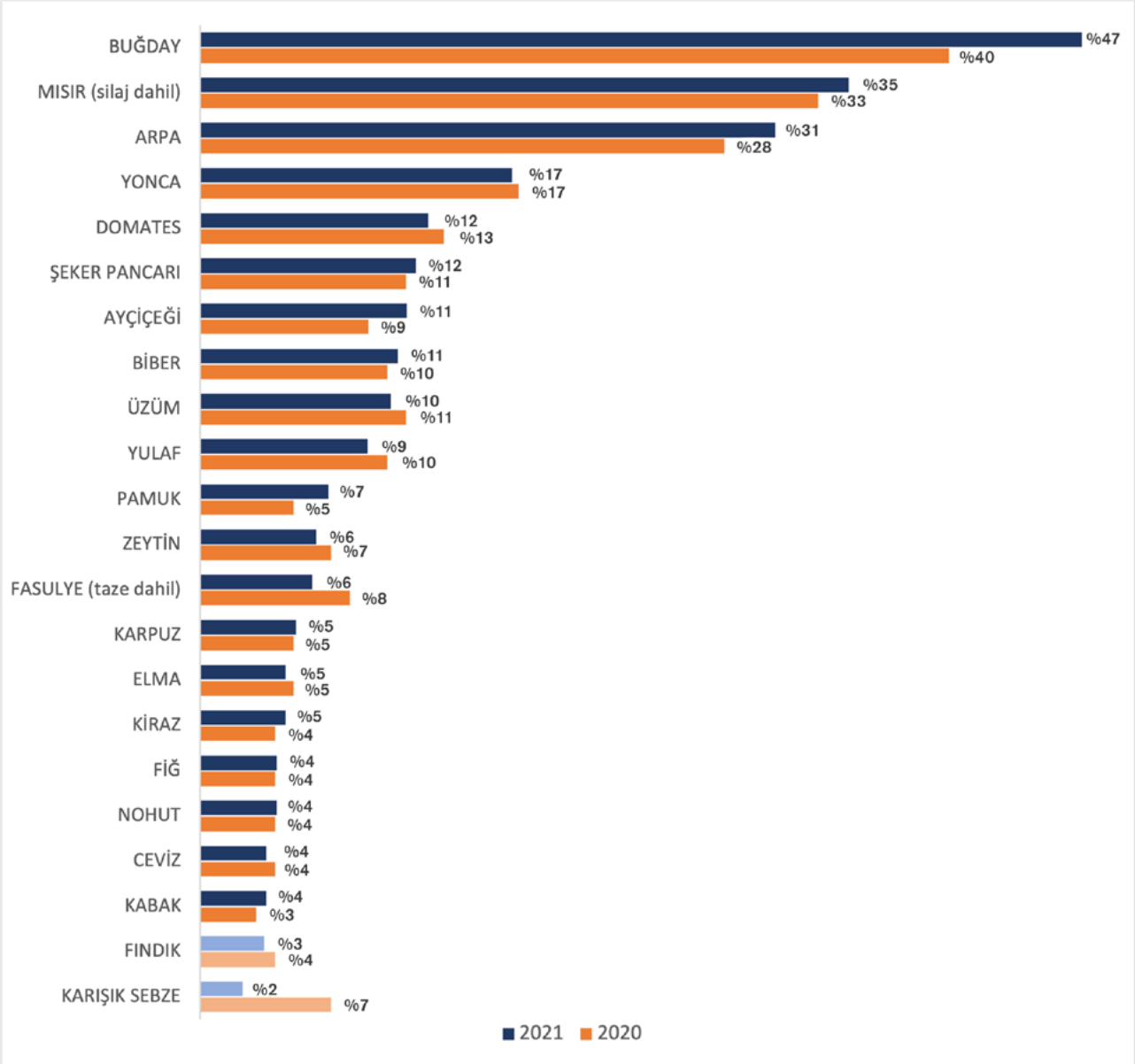
Araştırmaya katılan her on çiftçiden neredeyse beşi (%47) **buğday**, üçü (%35) **mısır** ekmektedir. Bu ürünleri %31 ile **arpa** takip etmiştir. 2020 ile karşılaştırıldığında bu yıl daha fazla çiftçinin tahıla yöneldiği açıktır. Bunun ana nedeni COVID-19 pandemisinin sadece Türkiye'de değil tüm dünyada tahıl ürünlerine olan talebi ve dolayısıyla küresel fiyatları artırmış olmasıdır. Nitekim devletin (TMO'nun) müdahale fiyatlarının 2020'de yıllık %22, 2021'de %36 artırılmış olması da çiftçiyi motive etmiş gözükmektedir[9]. Pandemiye bağlı bu durum KKB'nin 2020 Nisan ayında yayınladığı "Koronavirüs'ün Tarım ve Gıda Sektörüne Etkileri" raporunda da önceden tahmin edilmiştir[10].

2020 yılında olduğu gibi, bu yıl da sebzelerde **domates**, meyvelerde ise **üzüm** ilk sırayı almıştır. Fakat, KKB'nin yukarıda anılan "Koronavirüs" raporunda da tahmin edildiği gibi, çiftçilerin bu yıl **meyve ve sebze tarımından** kısmen uzaklaştığı görülmüştür. Türkiye'de özellikle sebze üreticisi risk sepeti yapabilmek için genellikle çoklu ürün üretmektedir. Bu tür çiftçiler araştırmamızda "**karışık sebze**"ci olarak adlandırılmaktadır. Bu kategoride üretim yapan çiftçi oranı 2020'de %7 orana sahip iken 2021'de 32. sıraya kadar gerilemiş ve %2'ye düşmüştür. Meyve üretimi çoğunlukla ağaçta ve uzun vadeli yapıldığından daha sınırlı bir düşüş görülse de, **ayçiçeği** ve **mısırın** üst sıralara tırmanması **üzümün** ve diğer meyvelerin daha aşağı sıralara kaymasına neden olmuştur. Nitekim küresel FAO Gıda Fiyatları Endeksine göre de bitkisel yağ fiyatlarında

[8] 3.092 / 1.059 = 2,92 ürün.
[9] https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/alim/2021/hubmudalimfyt.pdf, https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/alim/2020/hubmudalimfyt.pdf, https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/alim/2019/2019alimfiyati.pdf
[10] KKB, 2020 Nisan, "Koronavirüsün (COVID-19) Tarım ve Gıda Sektörüne Etkileri"

geçen yıla göre %75, şekerde ise %50 civarında artış yaşanmaktadır[11]. Sonuç olarak, 2021 yılında "ilk 20" listesinde çok az değişiklik (fındık, karışık sebze) yaşanmış olsa da, ürün sıralamasında ve oranlarda çiftçinin pandemi ile gelişen piyasa dinamiklerini dikkate aldığı anlaşılmıştır. **Hububatta ve endüstriyel ürünlerde aynı anda artış yaşanması, sebzelerden bu ürünlere doğru bir geçiş olduğuna işaret etmektedir**. Bu bölümün başında tespit edilen "ürün çeşitliliğindeki" kısmi azalmanın da meyve ve sebzelerden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Hububat ve endüstriyel bitkiye yönelimin hayvancılığa da dolaylı etkisi bulunmaktadır. Çünkü bu ürünlerin dane ve hasat artıkları (sap, kabuk, çiğit vs.) hayvan yemi olarak da kullanıldığından hayvancılık sektörünün hammadde ihtiyacını rahatlatmaktadır.

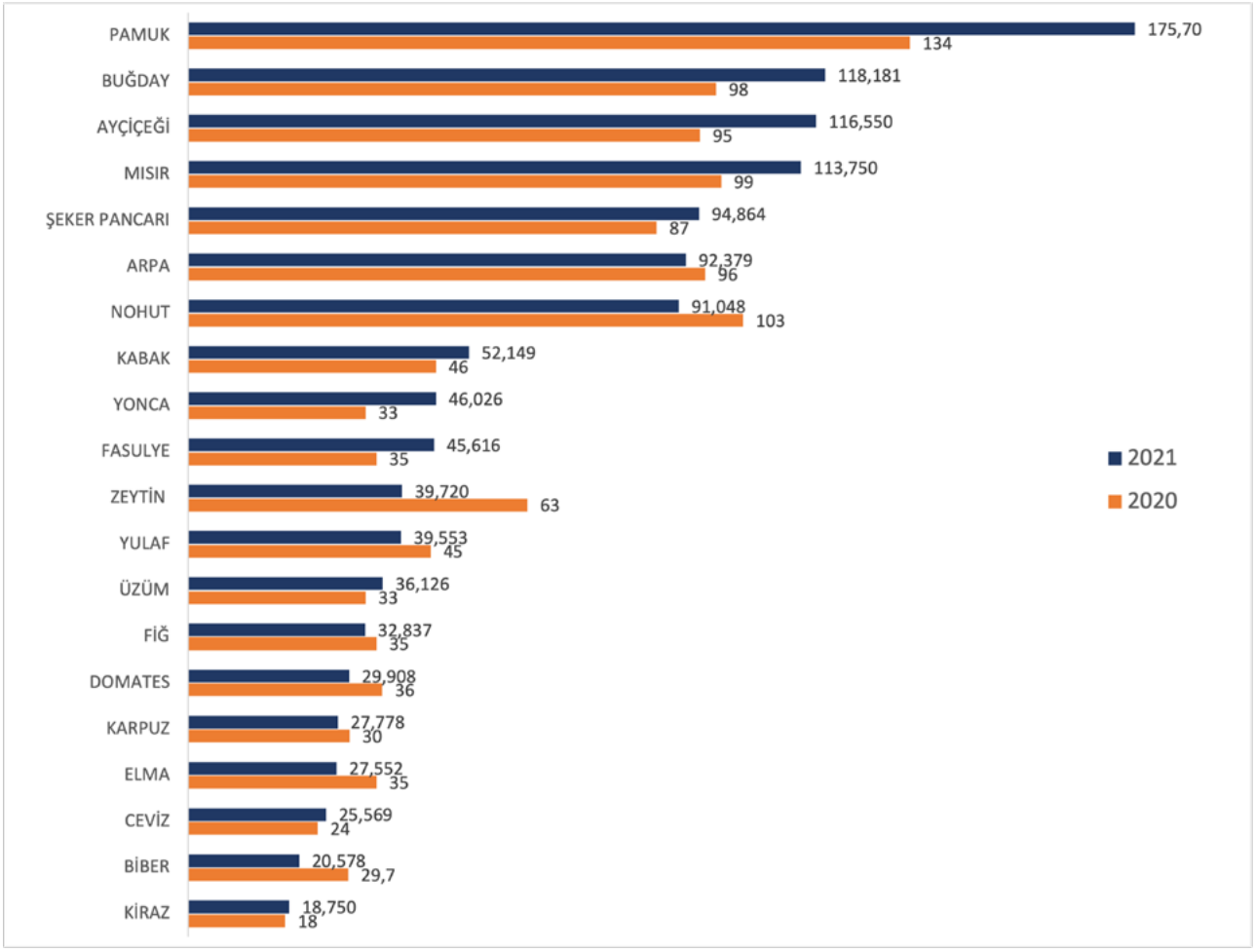
Saha araştırmasında bildirilen ilk 20 ürün ve bu ürünlerin sıralaması TARDES'den alınan sonuçlarla da benzeşmektedir. İki kaynak arasındaki tek fark, kiraz ve kabağın saha araştırmasında ilk 20'ye girerken, TARDES'te bunun yerine fındık (saha araştırmasında 21. sırada) ve patatesin (saha araştırmasında 23. sırada) ilk 20'de yer almasıdır.

Şekil 6:
2021'de üretildiği bildirilen ilk 20 ürünün toplam çiftçi sayısına oranı (%)

[11] http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/

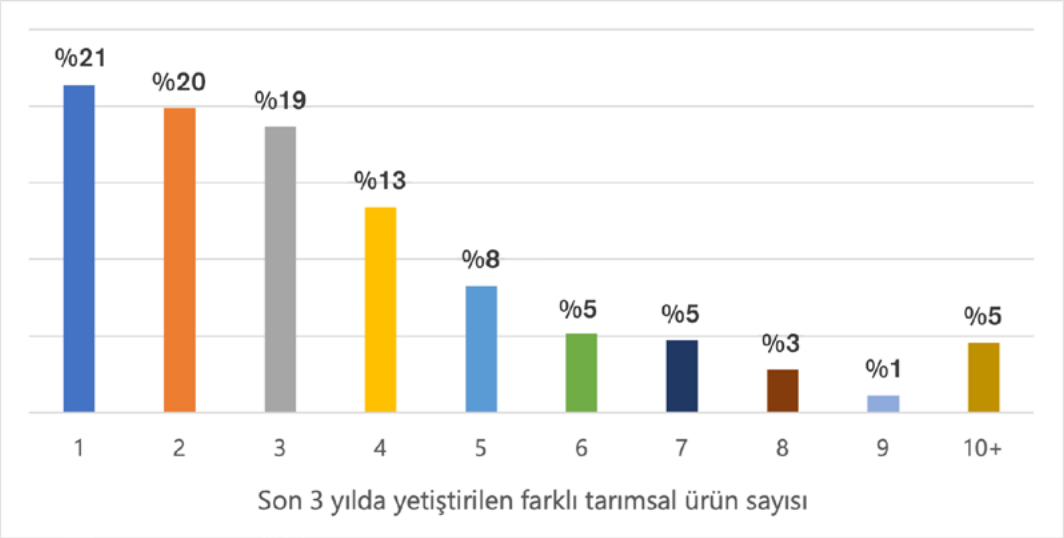
Çiftçilerin en çok tercih ettiği **ilk 20 ürünün çiftçi başına ortalama ekiliş alanı** ise aşağıda sunulmuştur (Şekil 7). Önceki iki araştırmada ekiliş alanı en yüksek çıkan pamuk bu yıl da en üst sırayı almıştır. Son 2 yıldır pamukta yaşanan düşük fiyat problemi nedeniyle 2020 yılında 2018 yılına göre ekiliş ve üretim Türkiye çapında sırasıyla %31 ve %33 azalmıştır[12]. Pandemi nedeniyle duran tekstil üretiminin yeniden başlaması ve hem döviz kurları hem de küresel pamuk fiyatlarının yükselmesi nedeniyle pamuğun 2021 yılı itibarıyla yeniden eski gücüne kavuşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Buna ilaveten Tarım ve Orman Bakanlığı'nın 2021'de ödenecek pamuk primini %37 artırması Türk çiftçisini yeniden pamuğa yöneltmiş gözükmektedir.

Şekil 7:
2021'de üretildiği bildirilen ilk 20 ürünün çiftçi başına ekiliş alanı ortalaması (dekar)

Araştırmada ortalama ekiliş alanının artmasıyla birlikte, sadece pamukta değil, nohut ve arpa dışındaki tüm tarla ürünlerinde çiftçi başına ekiliş alanı artmıştır. Meyve-sebzede ise karışık bir görünüm hakimdir. Birçok üründe azalış yaşanırken, sadece bazılarında artışlar görülmektedir. Tarla bitkileri ile meyve-sebze ekiliş alanları arasında yaşanan bu ters hareket 2019 yılından bu yana yaşanmaktadır[13]. Bu durum mekanize (makinelerin yoğun kullanıldığı) ürünlerin ortalama ekiliş alanlarında artış, emek-yoğun (işçiliğin yoğun kullanıldığı) ürünlerde ise azalış olarak da yorumlanabilecektir. Nitekim KKB Saha Araştırmaları'nda genel olarak "tarım işçiliği"nde arz, maliyet ve kalite problemlerinin de artış trendinde olduğu unutulmamalıdır. 2021 araştırmasında doğal olarak meyve ve sebzelerin ortalama ekiliş alanları hububat ve endüstriyel bitkilerden daha küçüktür ve kabak hariç 50 dekarın altında bulunmuştur. Zeytindeki kayda değer azalışın rastgele örneklem seçiminde kaynaklandığı düşünülmektedir, zira zeytin bahçelerinin bir yıl içerisinde bu derecede azalışı için geçerli bir neden bulunmamaktadır.

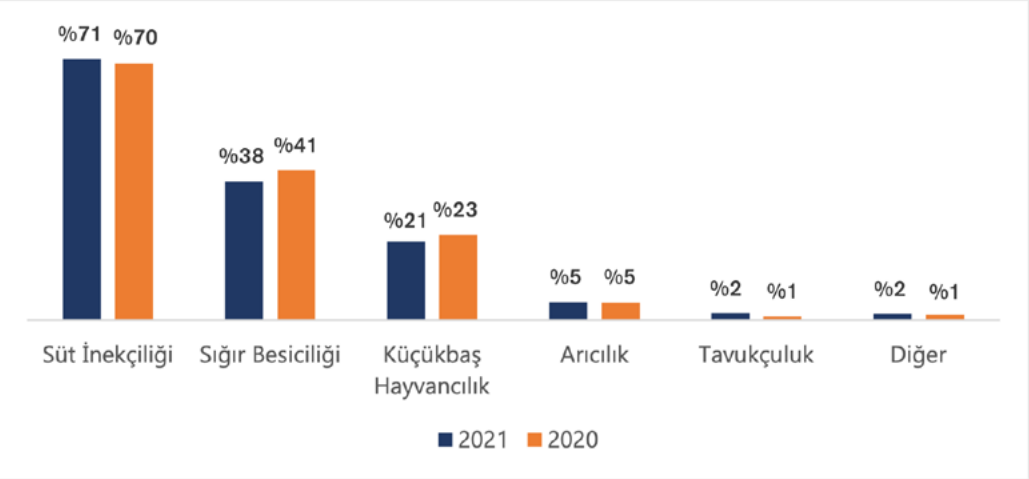
[12] TÜİK, 17.02.2021
[13] 2019 ve 2020 KKB Raporu için bkz: https://www.kkb.com.tr/urunler/tarim-kredileri-degerlendirme-sistemi

Şekil 8:
Çiftçinin son 3 yıl içerisinde yetiştirdiği farklı bitkisel ürün sayısı

Çiftçilerin yetiştirdiği ürün sayısını "aynı yıl içerisinde" değil, daha geniş çerçevede anlayabilmek için "**son 3 yıl içerisinde**" kaç tane farklı bitkisel ürün yetiştirdikleri de sorulmuştur. Bu soruya verilen cevapların yoğunluğu 2020'de olduğu gibi 1-4 ürün arasında oluşmuştur (Şekil 8). Ortalama ürün sayısı 2020'de 4,19 iken, 2021'de kısmi bir azalışla 3,56 olarak gerçekleşmiştir. Her durumda hâlen Türk çiftçisinin ortalamada 3-4 ürünü aynı anda ya da münavebeli (dönüşümlü) olarak yetiştirdiği söylenebilecektir.

Hayvancılık yapan işletmelerde **süt inekçiliği** her zaman olduğu gibi en sık görülen faaliyettir (Şekil 9). 2020 ile paralel olarak bunu **sığır besiciliği** ve **küçükbaş hayvancılık** (koyun-keçi) takip etmiştir. Türkiye'de küçükbaş hayvancılıkta "süt" ve "et" işletmesi ayrımı yapmak zor olsa da, küçükbaş işletmelerinin ana

Şekil 9:
Hayvancılık türünün katılımcı sayısına oranı

amacının besi (et) olduğu bilinmektedir. Bu işletmelerde süt çoğu zaman işletme maliyetlerini karşılamak ve kısa vadeli nakit akışını sağlamak için yan gelir olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında besi amaçlı hayvancılığın 2020'ye göre sınırlı da olsa azaldığı görülmektedir. Bu durum pandemi koşulları ile uyumludur, çünkü tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de **kırmızı et tüketiminin pandemide %40 civarında azaldığı tahmin edilmektedir**[14]. Kırmızı et üretiminin ne kadar azaldığı ise TÜİK'in 2020 ve 2021 rakamlarını henüz açıklamaması nedeniyle net olarak bilinmemektedir. Son olarak, tavukçuluk ve arıcılıkta kayda değer bir değişim gözlenmemiştir. Sahada bu iki sektörde faaliyet gösteren işletmelere büyükbaş ve küçükbaştan daha az rastlanıyor olması ulusal rakamlarla da örtüşmektedir. 2020 yıl sonu itibarıyla, Türkiye'de kayıtlı yaklaşık 1,4 milyon büyükbaş işletmesi, 450 bin küçükbaş işletmesi bulunurken, kayıtlı sadece 82 bin

[14] https://haberglobal.com.tr/ekonomi/pandemide-et-tuketimi-azalirken-makarna-tuketimi-artti-118011, https://www.trthaber.com/haber/turkiye/adanada-kirmizi-et-tuketimi-pandemi-surecinde-yuzde-70-dustu-545691.html

arıcılık ve 11 bin tavukçuluk işletmesi bulunmaktadır. TÜİK rakamlarına göre de tavukçuluk ve arıcılık pandemiden en az etkilenen sektörler olmuştur[15]. Tavukçulukta geçen yıl olduğu gibi sadece ticari ölçekte tavukçuluk yapan işletmeler ankete dahil edilmiş, bahçesinde aile için tavuk yetiştiren çiftçiler kapsam dışı bırakılmıştır. "Diğer" kategorisinde az sayıda çiftçi manda, hindi ve at yetiştiriciliği bildirmiştir.

Hayvancılık tipi	2020 ortalama hayvan sayısı	2021 ortalama hayvan sayısı[16]
Süt inekçiliği	30 süt ineği	29 süt ineği
Sığır besiciliği (etlik)	51 besi sığırı	59 besi sığırı
Küçükbaş (koyun-keçi)	210 koyun/keçi	254 koyun/keçi
Arıcılık	68 kovan	96 kovan

Tablo 2:
Çiftçi başına hayvan sayısı ortalaması

Hayvancılık yapan katılımcılardan hayvanlarının sayısı da toplanmış ve çiftçi başına ortalamalar yandaki gibi oluşmuştur (Tablo 1). Süt inekçiliğinde çiftçilere sadece "sağmal süt ineği" sayısı sorulmakta, işletmelerindeki düve, dana, buzağı dağılımı sorulmamaktadır. Çünkü işletme ölçeğini belirleyen ana unsur işletmedeki damızlık (anaç) hayvan sayısıdır. 2021'de işletme başına süt ineği sayısı sadece 1 adet azalarak 29'a düşmüştür. Türkiye'de **1-10 arası süt ineğine sahip olan mikro ölçekteki aile işletmeleri** çoğunluktadır. Nitekim araştırmamızda süt ineği sayısında geometrik ortalama 13, harmonik ortalama 7 inek bulunmuştur. İşletme sayısı bakımından KKB Saha Araştırmaları'nda 1-10 inek ölçeğindeki işletmeler toplam süt inekçiliği işletmelerinin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır[17]. Diğer yandan Tarım ve Orman Bakanlığı'nın istatistiklerine göre Türkiye'deki süt işletmelerinde sağmal hayvan kapasitesi 20-49 bandına kaymış durumdadır[18]. Dolayısıyla bitkisel üretimde gözlenen ekonomik ölçek artışı hayvancılıkta da yaşanmaktadır. Örneğin, Türkiye'de toplam sığırın yaklaşık yarısının kayıt altına alındığı Damızlık Sığır Yetiştirici Birliklerine (DSYB) bağlı işletmeler daha

[15] https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kumes-Hayvanciligi-Uretimi-Temmuz-2021-37222, https://data.tuik.gov.tr/BultenDownloadIstatistiksel Tablo?p=X9ymuhwqXNz7rXO3p1W4m09ypubuMxIldhPDw5xEfEzYHyZzOZXhriBRCU7ibEez
[16] Geometrik ortalamalar süt ineğinde 13 adet, besi sığırında 20 adet, küçükbaşta 73 adet, arıcılıkta 66 adet olmuştur.
[17] 2019: %51, 2020: %47, 2021: %50
[18] https://www.esk.gov.tr/upload/Node/10255/files/2019_Yili_Sektor_Degerlendirme_Raporu.pdf

profesyonel ve ekonomik (ticari) ölçeklerde süt inekçiliği yapmaktadır. Bu işletmelerdeki ortalama dişi hayvan sayısı 33'tür[19].

Besi sığırı işletmelerinde ortalama 59 hayvan, **küçükbaş** işletmelerinde ise 254 adet koyun-keçi bulunmuştur. Araştırmada 2020 yılına göre her iki sektörde işletme sayısı azalırken, işletme başına hayvan sayısının artmış olması ölçek artışına işaret etmektedir. Türkiye Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği rakamlarına göre Türkiye'deki 270 bin koyun-keçi işletmesinde 54 milyon hayvan bulunmaktadır[20]. Bu da ortalama 200 koyuna işaret etmektedir. Küçükbaş hayvanların yaşam döngüsü kısa olduğundan işletmelerdeki tüm hayvanlar kaydedilmemektedir. Ülke genelinde ölçek artışlarına rağmen araştırmada besicilikte geometrik ortalamanın 20 hayvan, küçükbaşta 73 hayvan olması tipik işletme ölçeğinin henüz "küçük" olduğuna işaret etmektedir. Bu konuda daha sağlıklı bir analize ulaşmak için ilerleyen yıllardaki saha araştırmaları takip edilecektir. **Arıcılık** işletmelerinde ortalama kovan sayısı 2020'ye göre yükselerek 96 bulunmuştur. Bu rakam 2020 itibarıyla Türkiye'de işletme başına kovan sayısını 99 olarak açıklayan TÜİK ile uyumludur[21].

Çiftçilerin **bitkisel ürün tercihlerini** etkileyen dinamikleri anlamak için, araştırmaya katılan çiftçilere "**ürün seçerken neye göre karar verdikleri**" sorulmuştur. On iki adet çoktan seçmeli seçeneği olan bu soruda cevap sayısı "en fazla beş" ile sınırlandırılarak, her katılımcının en çok dikkate aldığı etkeni işaretlemesi ve böylece daha nitelikli bir sonuca ulaşılması sağlanmıştır. Toplanan cevaplar katılımcı sayısına bölündüğünde, en çok tercih edilen seçenek geçen yıllarda olduğu gibi "**önceden bildiğim, alıştığım ürün**" (%64) olmuştur. Çiftçinin proaktif bir seçimde bulunmadığı durumu ifade eden bu cevap, geçen yıla göre oranını artırmıştır. Bu cevabı

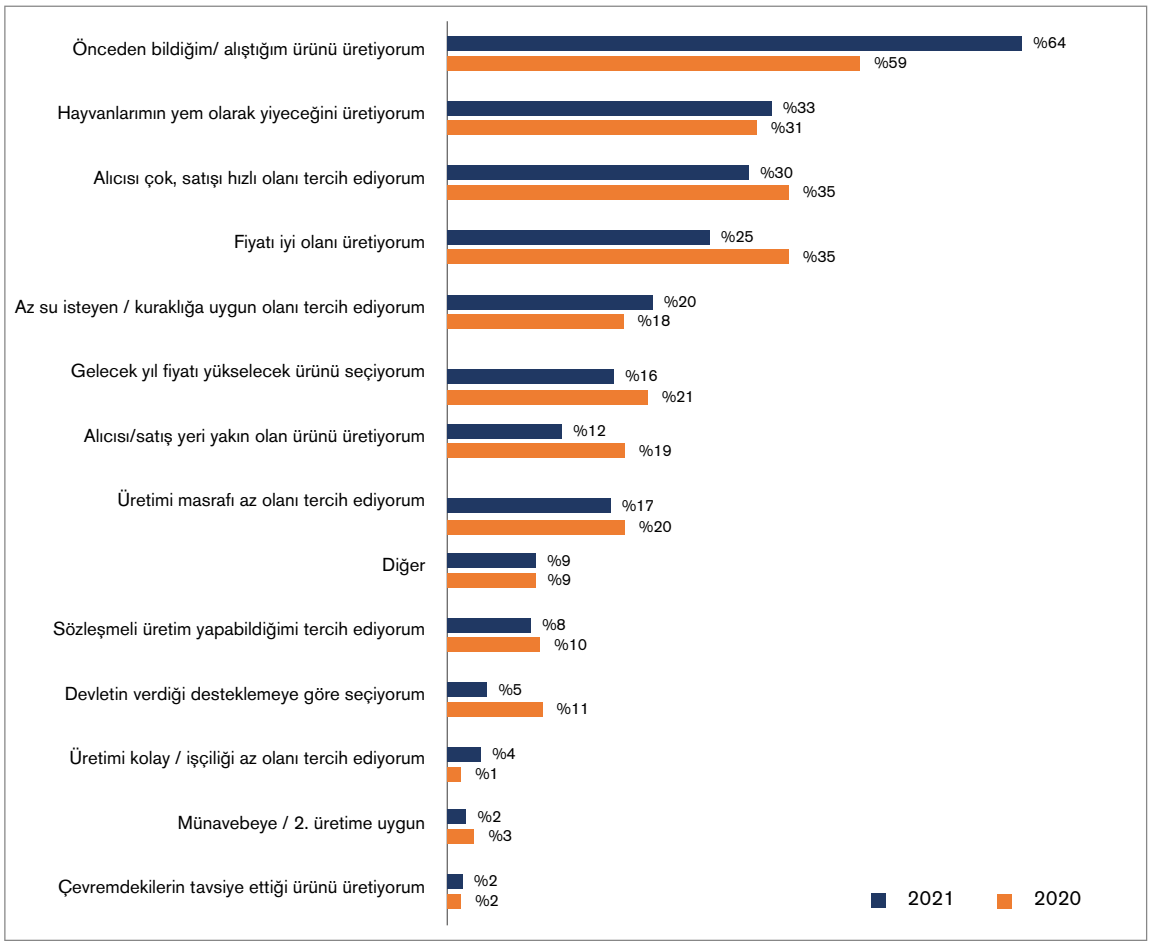
19 Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği 2019 verisi
20 http://albinacmsfile.albinasoft.com/Dosyalar/61/238/LK238D123082021110032O1203.pdf
21 https://data.tuik.gov.tr/Bulten/

"**hayvanlarımın yiyeceği ürün**" (%33) ve "**alıcısı çok, satışı hızlı olan ürün**" (%30) takip etmiştir. Geçen yılki sıralamalara göre kayda değer bir değişiklik yaşanmamış olsa da, bu yıl "alıcının çokluğu" veya "yakın" olması ile "ürün fiyatı" gibi faktörlerin ürün seçimindeki gücü artmamış, kısmen azalmıştır. Bu sonuçta 2020'de pandemi ve kuraklık koşulları altında Türk çiftçisinin görünür nitelikte bir pazarlama sorunu yaşamamış olması da etkilidir. Keza, 2021'de geleneksel tarımsal ürünlerin çiftçi satış fiyatları (Tarım-ÜFE) tüm dünyada yaşanan artışlarla doğru orantılı olarak beklenenden daha iyi seviyelere gelmiştir. Diğer yandan anket sonuçlarında yüzdesel olarak artış yaşanan başlıklar şunlar olmuştur:

- "**Hayvanlarım için yem üretiyorum.**" **(%33):** Pandemi öncesine göre yem fiyatlarında neredeyse iki katına varan artışlar yaşanmış[22], bu durum TCMB'nin Enflasyon Raporu'na dahi yansımıştır. Son birkaç yıldır bankaların da hayvancılık kredisi için artık "kendi yemini kısmen/tamamen üreten" işletmelere öncelik verdiği sahada görülmektedir. Bu gelişmeler bitkisel üretimde yem bitkilerini ve artığı yem olarak kullanılacak bitkileri (hububat, baklagil, endüstriyel bitkiler) öne çıkarmaktadır.

- **Az su isteyen / kuraklığa uygun olanı tercih ediyorum.**" **(%20)**: Bu yıl Güneydoğu Anadolu'nun ve Doğu Anadolu'nun tamamında, İç Anadolu'nun orta ve doğu bölgeleri, Ege Bölgesi'nin güneyi ve Akdeniz Bölgesi'nin sahil kesimlerinde orta ve yüksek şiddette "kuraklık" yaşanmıştır. Bu durum kuru arazilerde üretim yapan tüm çiftçileri olumsuz etkilemiş, sulu arazisi olan çiftçilerde ise mevcut su stoklarında baskıya yol açmıştır. Bu nedenle bu yıl ve önümüzdeki yıllarda ürün tercihinde "su ihtiyacı"nın önemini korumaya ve hatta artırmaya devam edeceği öngörülmektedir.

- "**Üretimi kolay / işçiliği az olanı tercih ediyorum.**" **(%4)**: Her ne kadar son sıralarda olsa da, bu cevabın geçen yıla oranla artıyor olması dikkati çekmektedir. Katılımcı çiftçiler bu sorunun detayında üretim faaliyetlerinin yorucu olmaması, işçi tedariki zor olduğu için ürünün "mekanizasyona" uygun olmasını çokça dile getirmiştir. Nitekim, bu raporun önceki kısımlarında ürün bazında ortalama ekiliş alanlarında meyve-sebze ürünlerinden hububat ve endüstriyel bitkiler lehine gelişen ekiliş artışı da bu yönelimi teyit etmektedir.

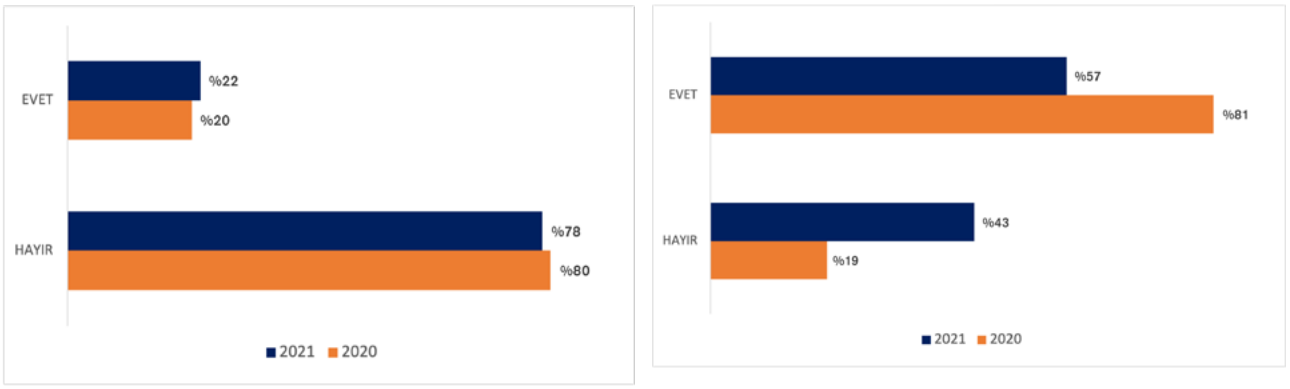

Şekil 10:
"Ürün seçerken neye göre karar veriyorsunuz?" sorusuna çiftçi başına verilen cevap

[22] https://www.bloomberght.com/yemi-fiyatlari-son-1-yilda-yuzde-70-in-uzerinde-zamlandi-2281980

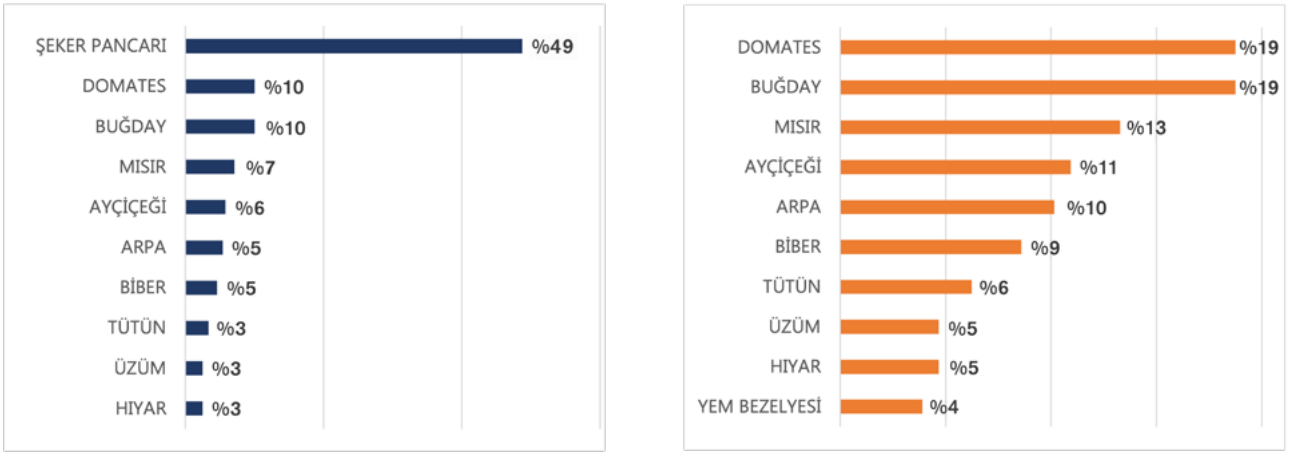
Katılımcı çiftçilerin %22'si **sözleşmeli üretim** yapmaktadır ve bu oran 2020'ye göre 2 puanlık bir gelişim göstermiştir (Şekil 11). Diğer yandan aynı çiftçilere sözleşmeli üretimden memnun olup olmadıkları sorulduğunda memnuniyet seviyesi geçen yıla göre ciddi ölçüde düşerek %57'ye gerilemiştir.

Sözleşmeli tarım yaptığını söyleyen üreticiler bu yıl 44 bitkisel, 2 hayvansal ürün (süt, tavuk) olmak üzere toplamda 46 farklı ürün bildirmişlerdir. Geçen yıl bu sayının 35 olması sözleşmeli tarımda ürün çeşitliliğinin bu

Şekil 11:
Sözleşmeli üretim yapan çiftçiler (sol) ve bu üretimden memnuniyet seviyeleri (sağ)

yıl arttığını göstermektedir. Fakat sözleşmeli üretim yaptığını belirten çiftçilerin çoğu daha önceki araştırmalarda olduğu gibi, Türkiye'de kanunen sadece sözleşmeli ekilebilen **şeker pancarı** (%49) ürettiğini bildirmiştir (Şekil 12)[23]. Bunu salça, konserve ve kurutmalık sebze endüstrisi için üretilen **domates** (%10) takip etmiştir. Geçen yıl ilk 10 listesinde 7. sırada olan **buğday** bu yıl 3. sıraya yükselmiştir. Sözleşmeli hububat (mısır, arpa, buğday) üretimi Türkiye'de daha çok tohumluk üretimi amacıyla yapılmaktadır. Bu yıl ilk 10 listesinden geçen yıla göre haşhaş ve fasulye çıkmış, bu ikisinin yerine üzüm ve hıyar girmiştir. 2019 saha araştırmasında ikinci sırada iken, 2020'de yedinci sıraya düşen ve nihayet 2021'de ilk 10 listesinden çıkan haşhaşta tek yasal alıcı olan TMO'nun son 3 yıldır 5 TL olarak değişmeyen alım fiyatının etkili olduğu düşünülmektedir. Esasen özel sektörün satın aldığı sanayilik domates fiyatlarında da fiyatlar son birkaç yıldır ya değişmemekte ya da çok az değişmektedir. Fakat taze (sofralık) domateste fiyatların yüksek olması nedeniyle, sanayilik domates üreticilerinin yeri geldiğinde ürünlerinin bir kısmını taze satışa veya sözleşmesiz olarak spot satışa çevirebiliyor olması sözleşmeli domates ekiminde oranların hala grafikteki seviyelerde kalmasına yol açmaktadır. Aşağıda, yasal olarak sözleşmenin zorunlu olduğu şekerpancarı çıkarıldıktan sonra oluşan ilk 10 dağılımı sağ tarafta ayrıca gösterilmiştir.

Şekil 12:
Sözleşmeli ilk 10 ürün (sol) ve şekerpancarı ve haşhaş hariç sözleşmeli ilk 10 ürün (sağ)

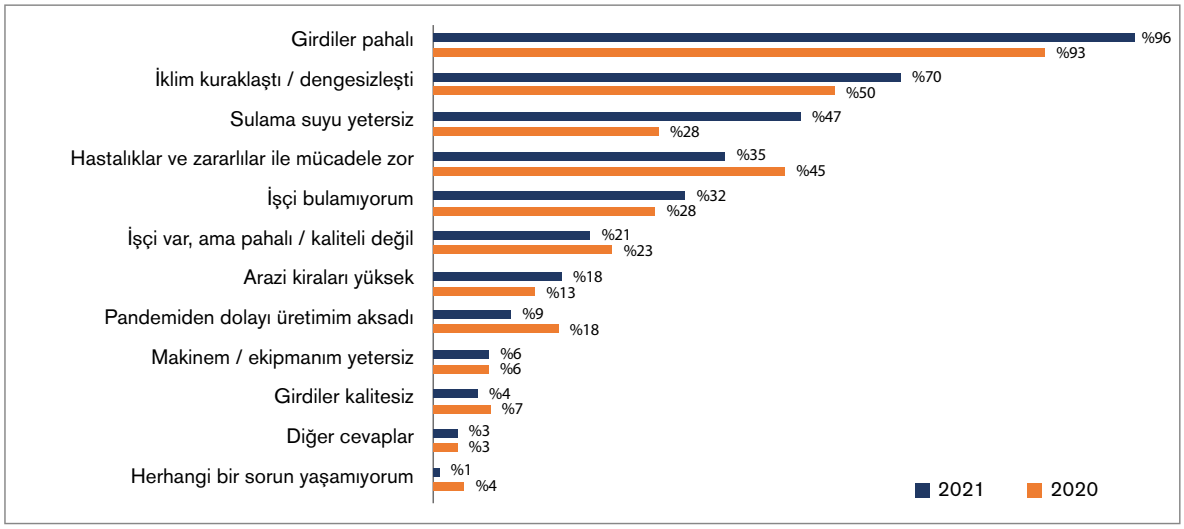
[23] *Şeker pancarı ekimi 2019'da %40, 2020'de %39 bulunmuştur.*

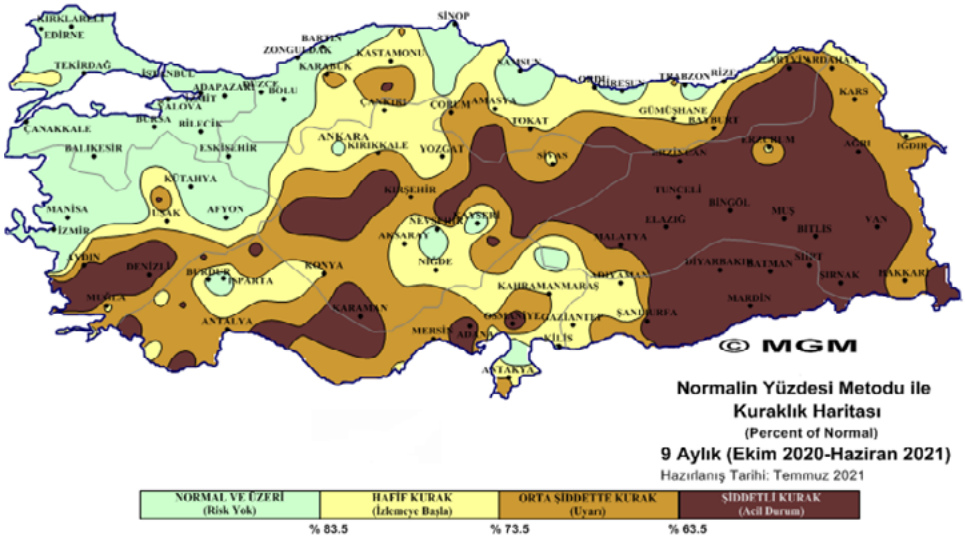
4.3. Çiftçilerin Sektörel Sorunları

Tarımsal üretim "esnasında" (Şekil 13) ve "sonrasında" (Şekil 16) yaşanan problemler araştırmamızda çiftçilere ayrı ayrı sorulmaktadır. Böylece üretime dayalı problemlerle hasat sonrası pazarlamaya dayalı sorunların birbirine karışmaması sağlanabilmektedir. Problem seçiminde çiftçilere "diğer" seçeneği dahil 12 tane şık sunulmaktadır, fakat cevapların sorunu daha güçlü şekilde temsil edebilmesi açısından çiftçi başına cevap sayısı en fazla beş adet ile sınırlandırılmıştır. Verilen cevaplar herhangi bir sorun bildiren toplam çiftçi sayısına bölünerek aşağıdaki oranlar elde edilmiştir.

"**Girdi pahalılığı**" (%96) tüm yıllarda en çok bildirilen ve toplam içindeki payı gittikçe artan başat sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Geçen yıl olduğu gibi bu yılda ikinci sıraya yerleşen "**İklim problemleri**"nin 2019'da %26, 2020'de %50 olduktan sonra 2021 yılında %70'e yükselmiş olması dikkat çekicidir. 2019 ve 2020'de dengesiz iklim koşulları (sıcak sonbahar, kış, soğuk ve yağışlı yaz vb.) ve art arda rekor sayıda ekstrem iklim olayları yaşanan ülkemizde, 2021'e ise maalesef kuraklık damga vurmuştur. Dolayısıyla, saha araştırmasında "iklim" şıkkında yaşanan bu hızlı artış bu yıl yurdumuzun büyük kısmında yaşanan ve Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından da aşağıdaki gibi haritalandırılan (Şekil 14) tarımsal kuraklığın somut sonucudur. "**Sulama suyu yetersiz**" (%47) sonucu da gerek uzun yıllara dayalı gerekse bu yıla bağlı iklimsel problemlerin ve yer altı – yer üstü su kaynaklarının azalmasının paralel bir sonucudur. Bu yıl "**Hastalık ve zararlılar**" %45'ten %35'e düşmüştür. Sıcak ve kurak geçen yıllarda hastalık ve zararlıların azalması doğaldır, çünkü tarımsal hastalık ve zararlıların büyük bir kısmı nem ve rutubet koşullarına bağlıdır.

Şekil 13:
Çiftçilerin üretim esnasında yaşadıkları sorunlar

Şekil 14:
2020/2021 Tarım Sezonu Kuraklık Haritası (Meteoroloji Genel Müdürlüğü)

2021 Saha Araştırması'nda "**İşçi problemleri**" önemini ve yerini korumuştur. Fakat dikkat çekici olan husus, bu yıl genel olarak "işçi bulma" sorununda oran kısmen artarken, "kaliteli/düşük maliyetli işçi bulma" sorununda kısmen düşüş görülmesidir. Ücreti ve niteliği ne olursa olsun, Türk çiftçisinin öncelikle tarım işçisi ihtiyacı bulunmaktadır. Koronavirüs pandemisinin kısmen de olsa bu uzun vadeli soruna ilave katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Son yıllarda daha az işçilik gerektiren ve mekanizasyona uygun ürünlere (hububat, endüstriyel bitkiler vb.) yönelişin önemli nedenlerinden birisinin işgücü piyasası olduğu raporun önceki bölümünde "ürün tercihi" sorusunda ayrıca ortaya çıkmıştır.

Araştırmada kiralanan tarımsal arazilerin toplam arazinin %29'unu oluşturduğu raporun daha önceki kısımlarında açıklanmıştı. Kiralık araziye artan talep ve genel olarak tarımsal ürünlerin fiyat artışlarının "**arazi kiraları yüksek**" seçeneğini (%18) yukarıya çektiği düşünülmektedir.

Bu sorunun seçeneklerine geçtiğimiz yıl eklenen "**Koronavirüs Pandemisi**" daha titiz bir analiz için bu yıl ikiye bölünmüştür. Bu soruda pandeminin sadece "üretim faaliyetleri" üzerine etkisi bırakılırken, "üretim sonrası" faaliyetlere etkisi bir sonraki soruya ilk defa eklenmiştir. Bu nedenle bu yıl pandeminin "üretim faaliyetlerine" olan etkisinde yaşanan yarı yarıya düşüşün (%9) ana nedeninin söz konusu soru ayrımından kaynaklandığı düşünülmektedir. Geçen yıl bu yanıtı seçen çiftçilerin "üretim sonrasını" da düşünerek yanıtlamış olması çok muhtemeldir. Her durumda 2021 itibarıyla pandeminin "üretime" kayda değer bir negatif etkisi kalmadığı açıktır. Tesadüfi bir şekilde Frankfurt School'un Ekim 2020'de gerçekleştirdiği

"Pandeminin Gölgesinde Tarım Sektörü" araştırmasında da pandemiden dolayı "üretimini azaltan" ya da "ürün değiştirmek zorunda kalan" çiftçilerin toplam oranı da %9 bulunmuştur[24].

2021 yılında üretim sorunlarının ekiliş miktarına nasıl bir etkide bulunduğuna yönelik ulusal resmi istatistikler aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Tablo TÜİK'in 2021 Ekim ayında yayınlandığı son tahmin rakamlarını göstermektedir. Kesinleşen rakamlar 2022 yılında açıklanacaktır. Her durumda hem tarla bitkilerinde hem de sebze ve meyvelerde özellikle bu araştırmada ilk 20'ye giren ürünlerde kaydadeğer azalışlar yaşandığı anlaşılmaktadır.

Tarla Bitkileri	2021 Yıllık Değişim (%, TÜİK 2. Tahmin)	Sebze, Meyve	2021 Yıllık Değişim (%, TÜİK 2. Tahmin)
Arpa	-30,7	Üzüm	-12,8
Nohut	-24,6	Havuç	-10,2
Fiğ	-16,8	Kiraz	-6,8
Şeker pancarı	-15,3	Pırasa	-6,2
Buğday	-13,9	Soğan (taze)	-4,9
Yulaf	-9,1	Domates	-2,9
Patates	-1,9	Salatalık	-2
Mısır (dane)	0	Kavun+Karpuz	-1,9
Çeltik	2	Patlıcan	-1,1
Ayçiçeği	15,6	Fasülye (kuru+taze)	-0,5
Pamuk (kütlü)	26,9	Elma	-0,3
		Soğan (kuru)	5,3
		Kabak (sakız, bal)	8,9
		Biber	12,5

Kaynak: TÜİK, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-2.Tahmini-2021-37248

Sektörel sorunların ikinci aşaması olarak, çiftçilerin "**üretim sonrası**" karşılaştıkları problemlerin dağılımı aşağıda sunulmuştur (Şekil 15). Daha önceki sorularda olduğu gibi, çiftçilerden daha kaliteli (kendileri için belirleyici) seçenekleri toplayabilmek amacıyla toplam dokuz seçenekten en fazla dördünü seçmeleri talep edilmiştir. Aşağıdaki grafik bu seçeneklerin "herhangi bir sorun" bildiren toplam çiftçi sayısına bölünmesiyle elde edilmiştir.

Şekil 15:
Çiftçilerin üretimden sonra yaşadıkları sorunlar

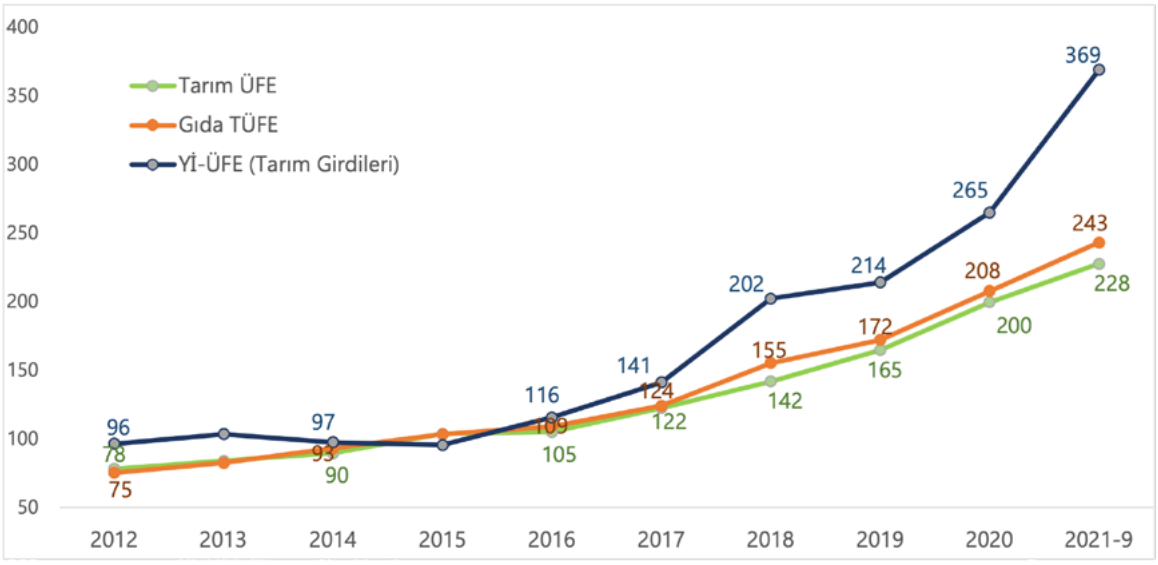
[24] *Araştırma 52 ilde 454 çiftçi ile yapılmıştır. Çiftçilerin %7'si pandemiden dolayı üretimini azalttığını, %2'si ekeceği ürünü değiştirdiğini, %3'ü üretimini artırdığını, %88'i ise üretiminde herhangi bir değişikliğe gitmediğini belirtmiştir.*

Herhangi bir sorun bildiren katılımcılar toplam örneklemin %69'unu oluştururken, %31'i "herhangi bir sorun yaşamadığını" belirtmiştir. Sorun yaşamayanlarda geçen yıla göre kısmi de olsa bir gelişim görülmüştür. Sorun yaşamayanlardaki bu kısmi gelişim, grafikte görüleceği üzere, esasen bu yıl "fiyat", "alıcı", "tahsilat" ve "depolama" sorunlarındaki kısmi gelişimlerle de doğrulanmaktadır. 2021'de çiftçiler her zaman olduğu gibi "**bekledikleri fiyata satamadıklarını**" (%87) belirtmiştir. Fakat en azından oran 2020'ye göre daha da yukarılara tırmanmamıştır. Çiftçinin satış fiyatı sorunu mutlaka bir önceki grafikteki "girdi pahalılığı" sorunu ile birlikte ele alınmalı ve çiftçinin asıl kaygısının "kârlılık" olduğu iyi anlaşılmalıdır. Girdi ve çıktı fiyatları meselesi her ne kadar iki farklı aşamada ele alınıyor gözükse de, çiftçiliğin sürdürülebilirliği noktasında aynı amaca (kârlılığa) hizmet eden faktörlerdir. Türkiye tarım sektöründeki asıl ekonomik sorunun da tüm kesimlerin (çiftçi, çiftçi örgütü, alıcı, kamu otoritesi) bu meselenin sadece bir boyutuna bakmasından kaynaklandığı düşünülmekte, çiftçinin ve üretimin kârlılığı üzerine yapılan çalışmaların ve analitik tartışmaların çok sınırlı kaldığı görülmektedir. Bireysel çiftçilerin birçoğunun bu mali analizi yapma becerisi sınırlı olduğundan, onun yerine bu işi (girdilerde maliyet yönetimi, hasatta pazarlık gücü) çiftçi örgütlerinin yapması gerekmektedir.

Düşük beklenti fiyatını takip eden diğer üç "alıcılar" probleminde (**alıcı / rekabet azlığı** - %19, **alıcıya güvensizlik** - %18, **tahsilatın gecikmesi** - %7) 2019'dan bu yana son 2 yıldır oranlar düşmektedir. Bunu sağlayan yegane gelişimin COVID-19 pandemisi olduğu düşünülmektedir. Pandeminin başında yaşanan kısa süreli operasyonel şoku ve krizi atlatan üreticiler, akabinde ürünlerine artan ilgiyi açığa vurmaktadır. Buna rağmen, birbiri ile ilişkili üç farklı "alıcı" problemi birlikte düşünüldüğünde çiftçilerin hasat sonrasında "fiyattan" sonra en büyük sorununun "alıcılar" olduğu gözden kaçmamalıdır.

Sahada çiftçilerden en yüksek oranı alan "**girdi pahalılığı**" ve "**beklediğinden düşük satış fiyatı**" geçen yıldaki araştırmada olduğu gibi aşağıdaki grafikte resmi istatistikler kullanılarak ulusal düzeyde analiz edilmiştir (Şekil 16). Bu amaçla **Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi** (Yİ-ÜFE) sepetinden çiftçinin kullandığı 5 ana girdi kalemi (lacivert çizgi) ile çiftçinin ürün satış fiyatlarındaki değişimi gösteren **Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi** (Tarım ÜFE) (yeşil çizgi) yan yana getirilmiştir.

Çiftçiler "beklenti fiyatını" oluştururken, genellikle tarım/gıda ürünlerinin perakende fiyatlarını da referans olarak aldığından Tüketici Fiyat Endeksi'ndeki **Gıda ve Alkolsüz İçecekler (Gıda-TÜFE)** grubundaki değişim de diğer iki endeksin yanına üçüncü bir parametre olarak eklenmiştir (turuncu çizgi). Buna göre, 2018'den bu yana çiftçinin maruz kaldığı girdi enflasyonunun sattığı ürünlerdeki fiyat enflasyonunun önemli ölçüde gerisine düştüğü anlaşılmaktadır. 2019 yılında aradaki makasın göreceli de olsa azalmaya başladığı izlenimi oluşmuşsa da, pandemi ile birlikte makas yeniden açılmış durumdadır.

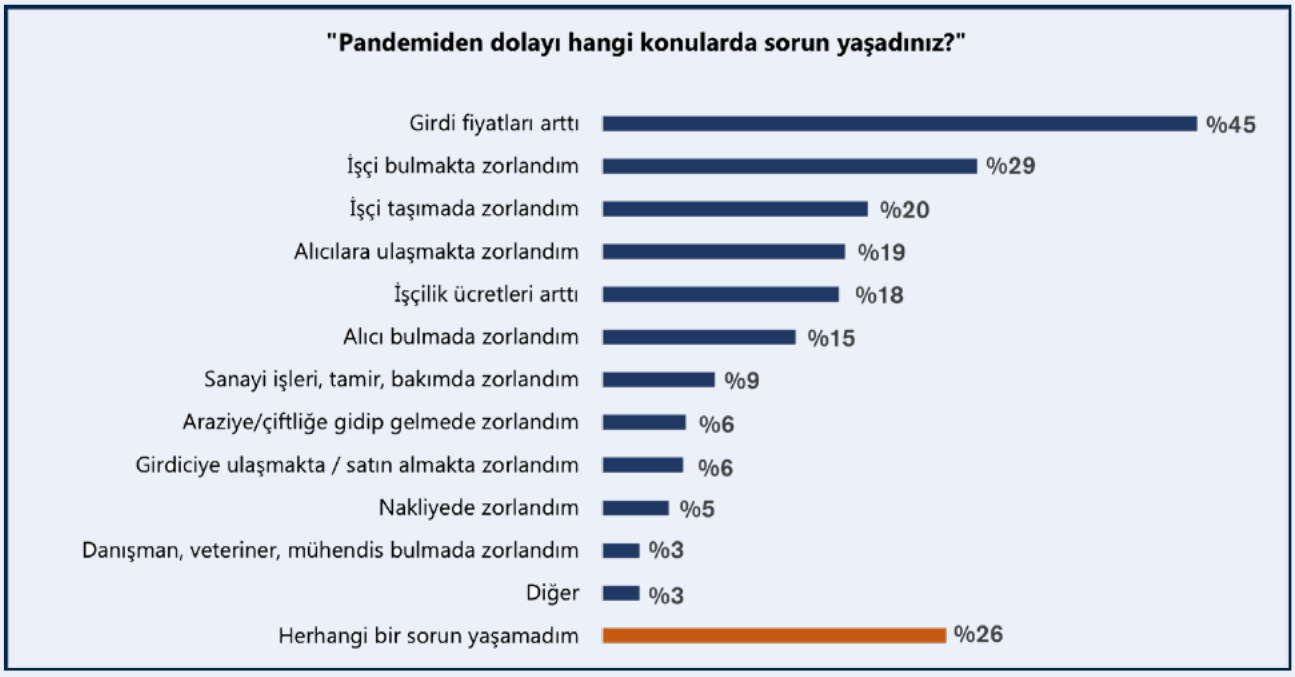
Şekil 16:
Yİ-ÜFE – Tarım ÜFE – Gıda TÜFE karşılaştırması

Kaynak: TÜİK
** Gıda TÜFE ve Yurtiçi ÜFE'nin 2003=100 olan baz yılı, Tarım ÜFE'nin baz yılı olan 2015=100'e göre yeniden hesaplanmıştır.*
*** Yurtiçi ÜFE sepetinden "tarım ve ormancılık makineleri", "petrol ürünleri (rafine)", "gübre ve kimyasallar (plastik, kauçuk dahil)", "zirai ilaçlar" ve "hayvan yemi" endekslerinin aritmetik ortalaması alınarak tarım girdileri enflasyonu hesaplanmıştır.*

Pandemi Çiftçide Nasıl Karşılık Buldu? (Frankfurt School Çalışması, Ekim 2020)

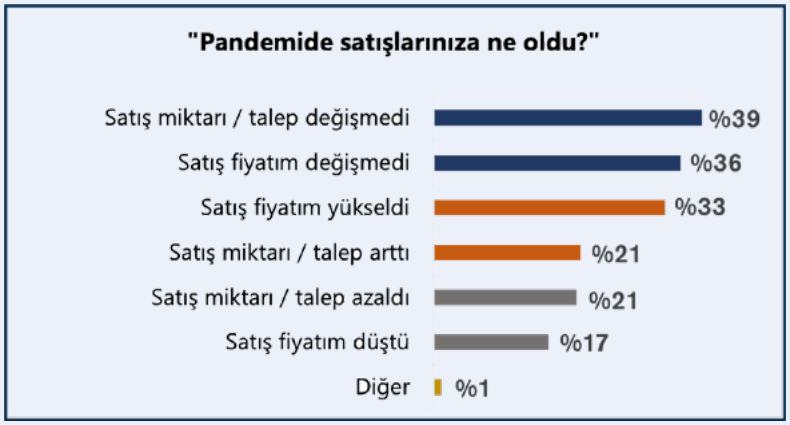
Pandeminin "üretim faaliyetleri sırasında" fazla bir olumsuz etkisi görülmese de (Şekil 13), "hasat sonrasında" (Şekil 15) çiftçi algısının değiştiği (%33) anlaşılmaktadır. Soruna daha fazla ışık tutabilmesi açısından Frankfurt School'un Ekim 2020'de gerçekleştirdiği "**Pandemi Gölgesinde Türk Tarım Sektörü**" saha araştırmasının sonuçlarına da bu raporda ek bilgi olarak yer verilecektir. Söz konusu araştırma 52 ilde 454 çiftçi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada pandeminin üretim kararları üzerindeki etkisi gerçekten de sınırlı görülmektedir. Pandemi nedeniyle çiftçilerin hangi üretim kararlarını aldığı sorulduğunda çoğunluk (%88) **üretim faaliyetlerinde bir değişikliğe gitmediğini** beyan etmiştir. Fakat pandeminin doğrudan ve dolaylı etkileri sorulduğunda çiftçiler "**girdi fiyatı artışlarını**", "**işçi bulma**" ve "**alıcıya ulaşma**" problemlerini pandemi ile ilişkilendirmektedir.

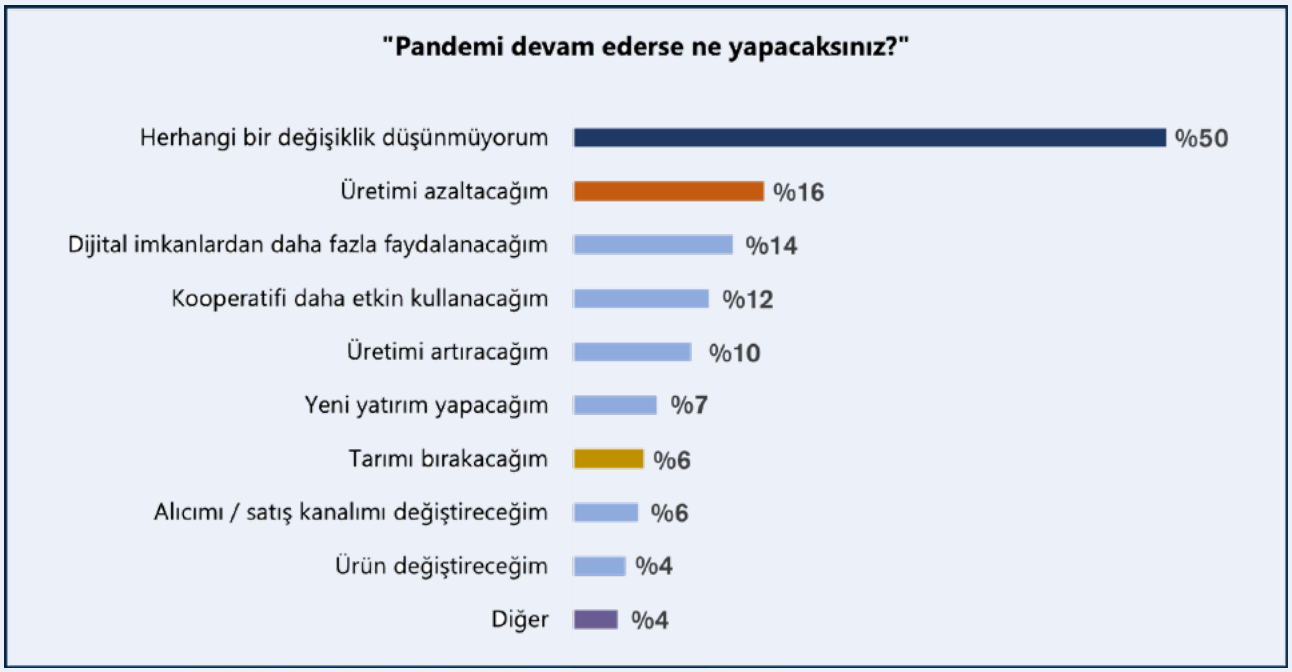

Kaynak: Frankfurt School of Finance & Management

Pandeminin çiftçinin satış miktarı ve fiyatlarına etkisi sorulduğunda ise daha pozitif bir tablo ortaya çıkmakta ve **çiftçilerin %33'ü pandemi sayesinde satış fiyatının yükseldiğini** beyan etmektedir. Fiyatın azaldığını bildiren çiftçiler bunun yarısı kadar olmuştur (%17). İlk yılında böylesi bir panoramaya ve algıya yol açan pandeminin devam etmesi durumunda çiftçinin daha uzun vadede nasıl davranacağı önemli bir soru işaretidir. Araştırmada bu yöndeki soruya çiftçilerin yarısı "**bir değişiklik düşünmüyorum**" diye cevap vermiştir. Fakat belirsizlik ortamını dikkate alarak "**üretimi azaltacağım**" (%16) ve "**tarımı bırakacağım**" (%6) diyen çiftçiler de bulunmaktadır. Diğer çiftçilerin ise pandemiyi dikkate alarak üretim, teknik ve pazarlama kapasitelerini artıracak eylemlerde bulunmak istediği anlaşılmıştır. Sonuçlara bir bütün olarak bakıldığında pandeminin ilk yılında tarım sektörünün kayda değer bir şoka maruz kalmadığı anlaşılmakla birlikte, sektörün hala yakından izlenmesi gerekmektedir.

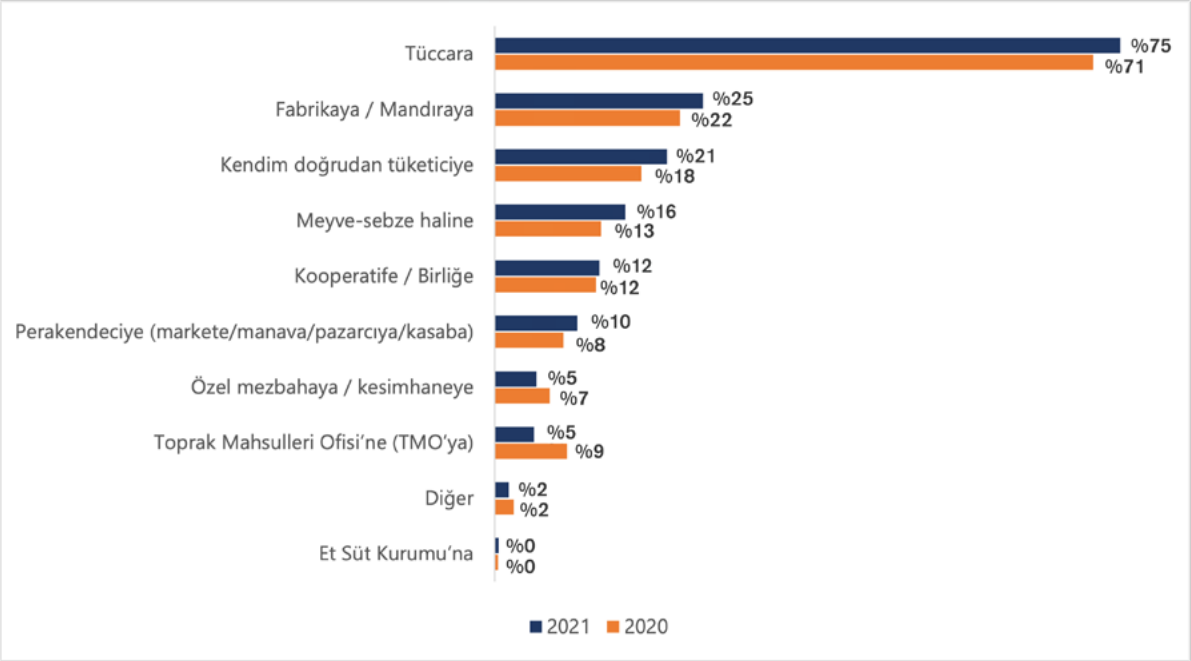
Kaynak: Frankfurt School of Finance & Management

4.4. Çiftçilerin Ürün Satış Kanalları, Tahsilat Yöntemleri ve Geliri

Tarım sektöründe her bir ürün ya da ürün grubunun halihazırda kurulu bir değer zinciri bulunmaktadır ve bu zincirin içerisinde bu ürünleri öteden beri çiftçilerden satın alan belirli alıcı tipleri bulunmaktadır (örn. besi hayvanları kesimhanelere satılmaktadır). Alıcıların özellikleri ve sayısı her bir tarımsal ürün grubunun depolanma imkânı, tüketim şekli, işleme sanayi, tüketici pazarının büyüklüğü ve lokasyonuna göre şekillenmektedir. Çiftçiler ürün tipine ve kendi pazarlama bilgileri ve altyapılarına göre ürünlerini bazen bir toplayıcıya (aracıya) ya da işleyiciye, bazen ise doğrudan perakendecilere veya tüketicilere satabilmektedir (örn. domates). Bazı ürünlerde çiftçiler sezon içerisinde aynı ürünü birden çok tipte alıcıya da pazarlayabilmektedir. Dolayısıyla alıcı tipi bazen ürüne bağımlı olarak baştan belirlenmiş durumdadır, bazen ise çiftçinin tercihine, kapasitesine ve becerisine göre şekillenmektedir. Bu öncül açıklamalar, aşağıda sunulacak araştırma sonuçlarını değerlendirmeden önce bu raporun okuyucuları için temel (baz) niteliğinde sunulmuştur. Çünkü ürün bazında alıcı piyasalarının zaten oluşmuş olduğunu ve bu piyasalarda değişim ve dönüşümlerin yavaş olduğunu anlamak, raporun bu bölümünü daha sağlıklı okumak açısından önemlidir.

Türkiye genelinde ürün ayırt etmeksizin çiftçilerin satış kanallarının dağılımını görebilmek için katılımcılara ürünlerini nereye sattıkları sorulmuş ve diledikleri kadar tercih seçmelerine imkân tanınmıştır. Belirtilen satış kanalları çiftçi sayısına bölündüğünde dağılım aşağıdaki gibi oluşmuştur (Şekil 17).

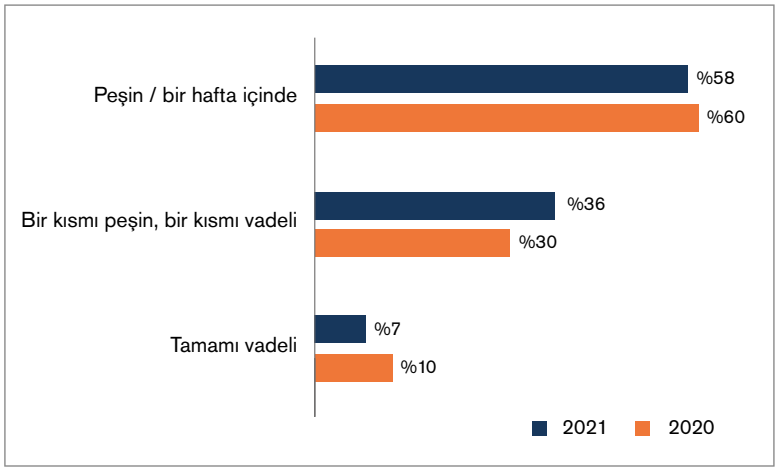

Şekil 17:
"Ürününüzü nereye satıyorsunuz?" sorusuna verilen cevaplar

Geçen yıl olduğu gibi bu yılda da çiftçilerin en büyük alıcısı ilk toplayıcılar olan **tüccarlar** (toptancılar, ihracatçılar dahil) (%75) olmuştur. Tarımsal coğrafyanın büyük, buna karşılık tarımsal işletmelerin küçük ve dağınık olduğu bir sektörde bu durum çok doğaldır. Tarımsal tüccarlar özellikle hububat, baklagil ve diğer depolanabilen tarla bitkilerinde görülmektedir. Elbette tüccara satılabilecek bir ürün (örn. buğday) çiftçi tarafından tüccar aradan çıkartılarak doğrudan **fabrikaya** da (un veya yem fabrikasına) satılabilmektedir. Bunu yapan çiftçiler genellikle fabrikalara yakın olanlar ve/veya büyük ölçekte üretim yapanlardır. Benzer şekilde yaş meyve ve sebzeler meyve-sebze toptancı halindeki **komisyoncuya** satılabildiği gibi tüccara veya perakendeciye de satılabilmektedir. Komisyoncu ve tüccar arasındaki fark satın alınan ürünün sahipliği ile alakalıdır. Komisyoncu resmiyette ürünün satışına sadece aracılık eden, ticaret riskini üzerine almayan ve satış bedeli üzerinden (yani çiftçiden) belirli oranda komisyon alan kişidir. Tüccar ise ürünü kendi nam ve hesabına çiftçiden satın alan ve kendi koşullarıyla perakendeciye satan kişidir. Türkiye'de tarımsal aracılarla ilgili çoğu kamuoyu tartışması da esasen resmiyette var olan bu gibi tanım farklılıklarının pratik hayatta anlaşılamaması veya uygulanamamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle pazarlama altyapısı ve finansal okur-yazarlığı olmayan çiftçiler bu karmaşık alıcı piyasası içerisinde ürünlerinin ve emeklerinin değerini kavrayamadan "bir şekilde" ürünlerini satma telaşı içerisine girmektedir.

Grafikte görüleceği üzere, çiftçinin satış kanalları açısından sıralama 2020 yılına göre önemli bir değişiklik göstermemiştir. Fakat, daha önce belirtildiği gibi bu soruda bu yıl daha fazla cevap toplandığından, **mezbaha/kesimhaneler** (besi hayvanı alıcısı) ve **TMO** (hububat, baklagil, fındık alıcısı) dışında, tüm seçeneklerde oran yükselmiştir. 2020 araştırmasından bugüne bazı aylarda büyükbaş ve küçükbaş besicilik maliyetleri kesimhanelerin çiftçiye verdiği canlı/karkas alım fiyatlarının üstünde gerçekleşmiştir. Bazı aylarda ise çiftçi (besici) lehine çok sınırlı bir kâr marjı oluşmuştur. Bu ortamda besicilerin alternatif satış kanallarına başvurduğu düşünülmektedir. Devletin hububat alıcısı **TMO** açısından ise grafikte gözlenen düşen oran şaşırtıcı değildir. Çünkü bu yıl yaşanan kuraklıktan dolayı TMO'nun alım miktarının her durumda düşmesi beklenmektedir. Bu iklimsel gerekçe dışında, TMO zaten uzunca süredir çiftçileri **lisanslı depoları** kullanmaya teşvik etmektedir. Lisanslı depolar esasen sadece bir saklama deposudur ve direkt alıcı değildir. Fakat Türkiye'de lisanslı depo işletmecilerinin büyük çoğunluğu hububat ve baklagil ticareti yapan şirketler veya ticaret borsalarıdır. Bundan dolayı ürününü lisanslı depoya koyan bir çiftçinin ilk potansiyel alıcısı doğal olarak tüccarlar olmaktadır.

Türkiye'de çiftçilerin ürünlerini satan **tarım satış kooperatifleri** ve satışlara aracılık eden / pazara sevk edebilen **üretici birlikleri** bulunmaktadır. Fakat tüm sektör dikkate alındığında çiftlikten ürün taşıma, depolama ve pazarlama fonksiyonlarının henüz az bir kısmı üretici örgütleri (**kooperatifler/birlikler**) tarafından yerine getirilmektedir. Buna bağlı olarak, bu örgütlerin saha araştırmasındaki payı da sınırlıdır (%12).

Şekil 18:
Çiftçilerin ürün bedeli tahsilat şekli

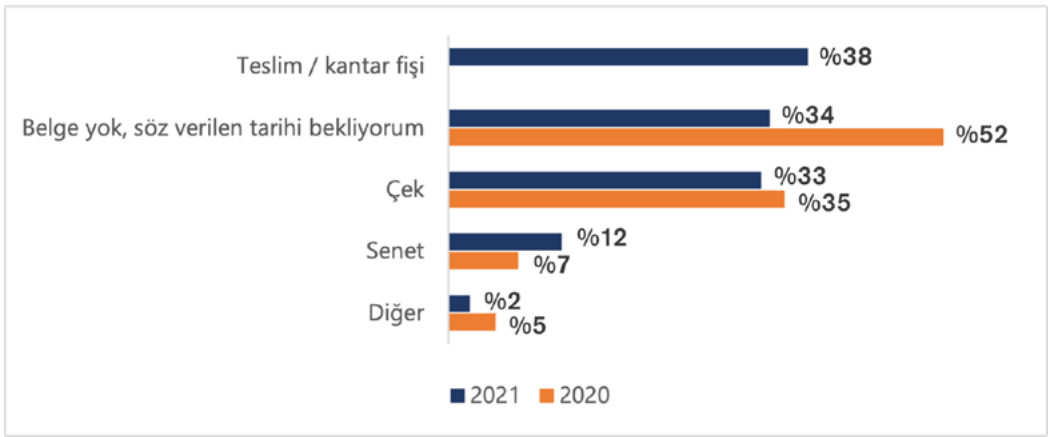
Geçtiğimiz yıl çiftçi başına satış kanalı 1,6 bulunurken bu yıl 1,7'ye çıkmıştır. Bu nedenle çiftçinin satış kanalı sayısı ve tüm seçeneklerde cevap sayısı artmıştır. Her durumda **Türkiye'de bir çiftçinin ürününü halen ortalama 2 farklı türde alıcıya sattığı** anlaşılmaktadır.

Ürünlerini yukarıdaki alıcılara satan çiftçilerin, ürün bedellerini nasıl tahsil ettikleri de sorulmuştur. Buna göre katılımcıların %58'i ürün bedelini **peşin (veya bir hafta içinde)** tahsil ettiklerini belirtmişlerdir. Bazı ürünlerde (özellikle meyvelerde ve tütünde) görülebilen hasat öncesi toptan (kabala) satış da bu orana dahildir.

Tahsilat vadeleri açısından bu yılki araştırmada sıralama değişmemiş olsa da, tamamı peşin ve tamamı vadeli satışın kısmen azaldığı, "**bir kısmı peşin geri kalanı vadeli**" satanların oranının ise arttığı (%36) görülmüştür. Bu durum daha önce açıklandığı gibi çiftçiler tarafından bildirilen satış kanalı sayısının artması ile birlikte düşünüldüğünde doğal karşılanmıştır. Her durumda, çiftçilerin çoğu hâlâ peşin satışı tercih etmektedir. Çünkü raporun önceki bölümünde "hasat sonrası" problemlerde görüldüğü üzere çiftçilerin yaklaşık beşte biri "güvenilir alıcı" bulmakta zorlanmaktadır. Güvenden kastın neler olduğu aşağıda yer alacak tahsilat problemlerinde daha iyi anlaşılacaktır.

Yukarıdaki soruda **tamamen veya kısmen vadeli satış yapan** ve toplam katılımcıların %43'ünü (%36+%7) oluşturan çiftçilere alacakları için alıcılardan hangi "belgeyi" aldıkları sorulduğunda %34'ü **herhangi bir evrak almadıklarını**, alıcının ödeme sözüne istinaden söz verilen tarihi beklediklerini belirtmişlerdir. Çek alan katılımcılar toplam örneklemin %35'ini, senet alanlar ise %10'unu oluşturmuştur. Geçen yıla göre çek kullanımı azalmış, senet kullanımı ise artmıştır. Çek kullanımı her ne kadar senetten fazla ise de, bu yıl senet kullanımının artmış olması çiftçinin alacak kabiliyeti açısından olumlu görülmemiştir.

Saha araştırmasında bu yıl yapılan önemli bir değişiklik geçen yıl "Diğer" seçeneği içerisinde çiftçiler tarafından çokça dile getirilen **"teslim / kantar fişi"**nin bu soruda ayrı bir cevap seçeneği haline getirilmesidir. Çiftçiler ürünlerini alıcılara götürdüklerinde ürün önce tartılmakta ve akabinde alıcıya teslim edilmektedir. Bu teslimin

Şekil 19:
Tamamen veya kısmen vadeli satış yapan çiftçilerin alacak belgesi çeşidi

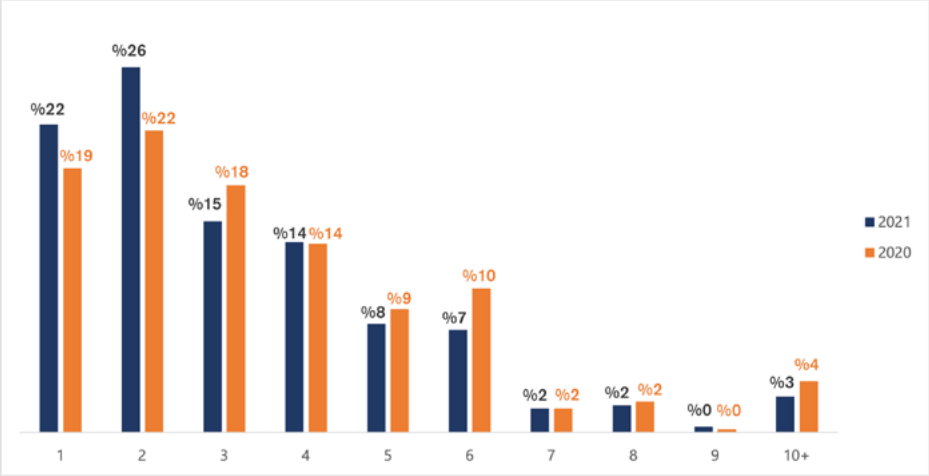
şekli peşin satış ise esasen çiftçinin alması gereken belge tarımsal ürünlerde fatura yerine geçen "**müstahsil makbuzu**"dur. Alışverişin peşin olmadığı durumlarda birçok alıcı çiftçiye ürünün adını ve ağırlığını gösteren, ürünün değerini (ederini) belirtmeyen bir "kantar fişi" vermektedir. Esasen satış vadeli de olsa, ödeme daha sonra yapılacaksa çiftçi alacaklı konuma geçtiğinden **çek veya senet benzeri bir alacak belgesi** veya bir borç sözleşmesinin düzenlenmesi gerekmektedir. Fakat bu tür yükümlülüklere girmek istemeyen alıcılar normalde "alacak belgesi" hükmünde olmayan, fakat bir nevi ürünün kendi işyerine getirildiğini gösteren bu tür teslim veya kantar fişlerini çiftçiye sunmaktadır. Bu tür fişler karşılıklı uyuşmazlık, ihtilaf veya mal kaçırma durumlarında "ispat" olarak kullanılabilmekle birlikte şekil ve usul açısından yeknesak bir uygulama olmadığından hukuken net bir dayanak değildir. Yasal açıdan mal teslimlerinin "emanet" veya "sevk" statüsünde mi, yoksa "satış" statüsünde mi olduğu çok önemli olgulardır. Yine de saha araştırmasında çiftçilerin bu tür fişleri "muteber bir belge" kabul ederek çokça dile getirmelerinden dolayı bu yılki araştırmada ayrı bir cevap şıkkı haline getirilmiştir. Bu nedenle yukarıdaki grafikte görüleceği üzere "Diğer" seçeneği bu yıl neredeyse sıfırlanmış, "teslim/kantar fişi" ise %37 ile ilk sıraya yükselmiştir. Bu sonuç ile birlikte vadeli satış yapan çiftçilerin **3'te birinin vadeli satışlarda teslim/kantar fişi aldıkları, üçte birinin hiçbir belge almadıkları, geri kalanın ise çek veya senet gibi hukuken alacak gösteren bir belge aldıkları** ortaya çıkmıştır.

Ürün bedellerinin tamamını veya bir kısmını vadeli tahsil eden katılımcılara alacaklarını toplamda "**kaç ayda**" (hangi vadede) ve "**kaç seferde**" (parçada) tahsil ettikleri de sorulmaktadır. Tarım sektöründe çiftçilerin peşin satış yapmak istemelerinin önemli bir başka nedeni alıcıların bazı ürünlerde ve durumlarda çok uzun vadeler uygulamalarıdır. Bu vade bazen 1 yıla kadar uzayabilmektedir. Vade uzadıkça tahsilat riski de doğal olarak artmaktadır. Bu yılki araştırmada katılımcılar alacaklarını ortalama **"3,3 ayda"** ve **"2,8 seferde / parçada"** tahsil ettiklerini belirtmişlerdir (Tablo 3)[25]. Rakamlar 2020 ile çok benzeşse de 2020'ye göre tahsilat süresi sınırlı da olsa kısalmış, tahsilat sayısı kısmen artmıştır. Tüm çiftçilerin %64'ü alacağını ilk 3 ayda, yarıdan fazlası (%55) ise tek (bir) seferde tahsil etmektedir. Alacağını çok parçalı veya taksitler halinde alanlar beklenildiği gibi çoğunlukla taze ve yeşil ürün (meyve-sebze, yonca) üretenler ile hayvancılık yapan çiftçilerdir. Yılda tek hasat gerçekleşen hububat ve endüstriyel bitkiler gibi ürünlerde alacaklar çoğunlukla maksimum 3 seferde tahsil edilmektedir.

	2020	2021
Tahsilat süresi	3,5 ay	3,3 ay
Tahsilat sayısı	2,6 seferde	2,8 seferde

Tablo 3:
Tamamen veya kısmen vadeli satış yapan çiftçiler

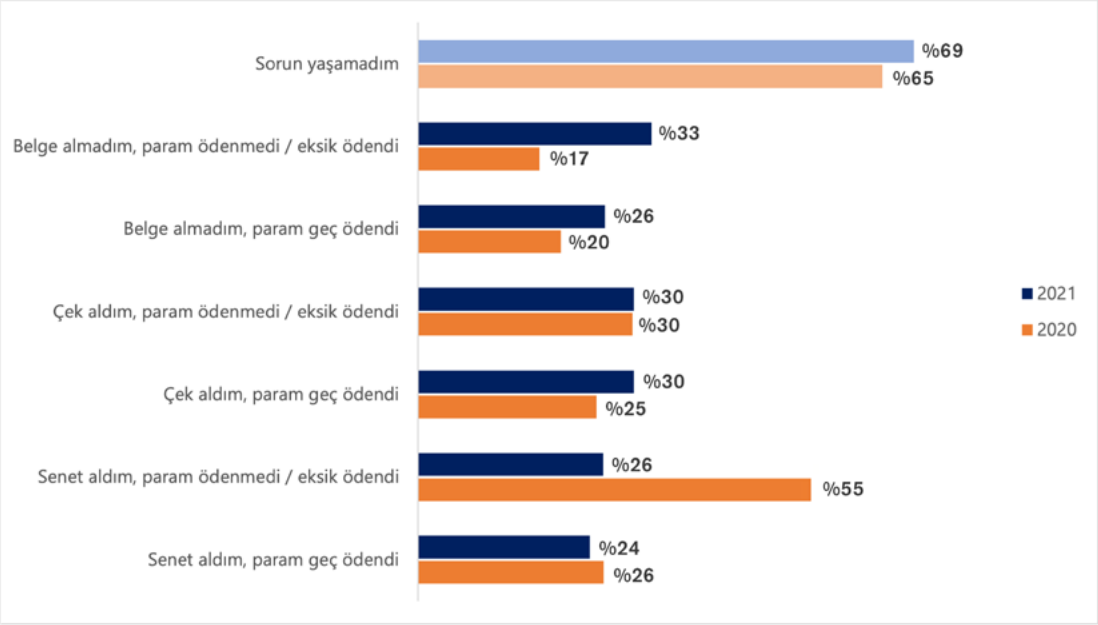
Tahsilat süresi açısından ayların dağılımı ise aşağıdaki grafikte gösterilmiştir (Şekil 20). 2021 yılında tahsilat süresi kısmen azaldığından 2020'ye göre ilk 2 ayda tahsilat yapan çiftçilerin oranı artmış, sonraki aylarda ise azalmıştır.

Şekil 20:
Vadeli satış yapan çiftçilerin tahsilat (vade) süresi

[25] *Tüm çiftçilerde ortanca (medyan) değerler: 2 sefer, 3 ay*

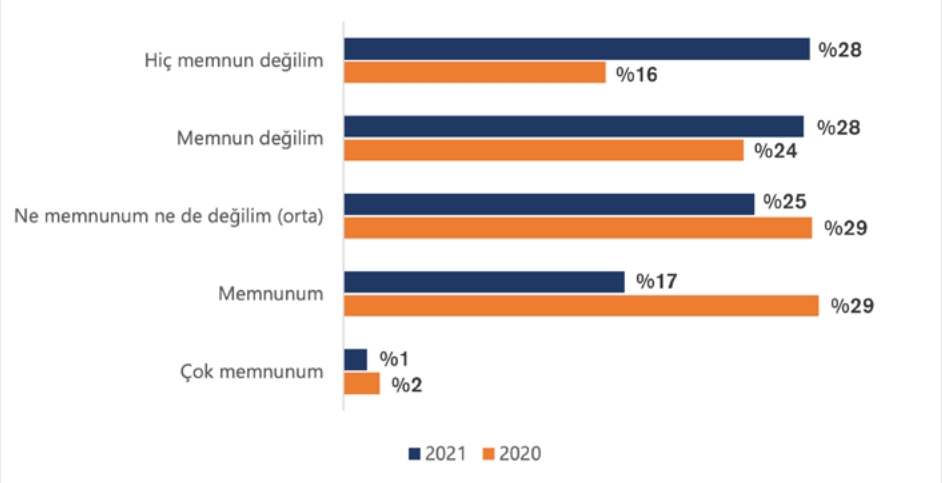
Vadeli satış yapan çiftçilere **tahsilat problemi** yaşayıp yaşamadıkları sorulduğunda aşağıdaki sonuç ortaya çıkmıştır (Şekil 22). Geçen yıl olduğu gibi çiftçilerin üçte ikisi (%69) bu tür problemler yaşamadığını söylerken, geri kalanı geç ödeme, kısmen veya tamamen eksik ödeme problemlerinden şikâyet etmiştir.

Şekil 21:
Vadeli satış yapan çiftçilerin tahsilat problemi

Yukarıda gösterilen belge bazında problem oranları, tahsilat problemlerinin sadece ilgili belge tipini alan çiftçi sayısına bölümüdür. Söz gelimi, 2021'de belge almadan vadeli satış yapanların %33'ü alacağının eksik ödendiğini veya hiç ödenmediğini belirtmiştir. Belge almayanlarda eksik veya geç ödeme 2020'ye göre kısmen yükselmiştir. Aşağıdaki grafik genel olarak hem belge almayanlarda hem de çek veya senet alanlarda %30'lar civarında bir tahsilat problemi yaşandığı şeklinde okunabilecektir. Bu oranlar kırsal piyasalarda çiftçilerin tahsilat aşamasında mağdur edildiğinin göstergesidir. Özellikle çeklerde yaşanan mağduriyetlerin belgesiz satış ve senetli satışlardan farklı olmaması dikkat çekicidir. Halbuki Türkiye çapında karşılıksız çıkan çeklerin oranı 2021'de azalmıştır[26]. Bu durum çiftçilerde kıymetli evrak bilgisi ve bilincinin artırılması gerektiğine ve **Karekodlu Çek Sorgulama** gibi uygulamaların tarımsal ticarette ivedilikle yaygınlaştırılması ihtiyacına işaret etmektedir.

Araştırmada çiftçilerin tarımsal gelirlerinden memnuniyet seviyesini ölçen soruya verilen cevaplar aşağıda sunulmuştur (Şekil 22). 2020 yılında gelir seviyesinden genel olarak "**orta derecede**" memnun (ne memnun

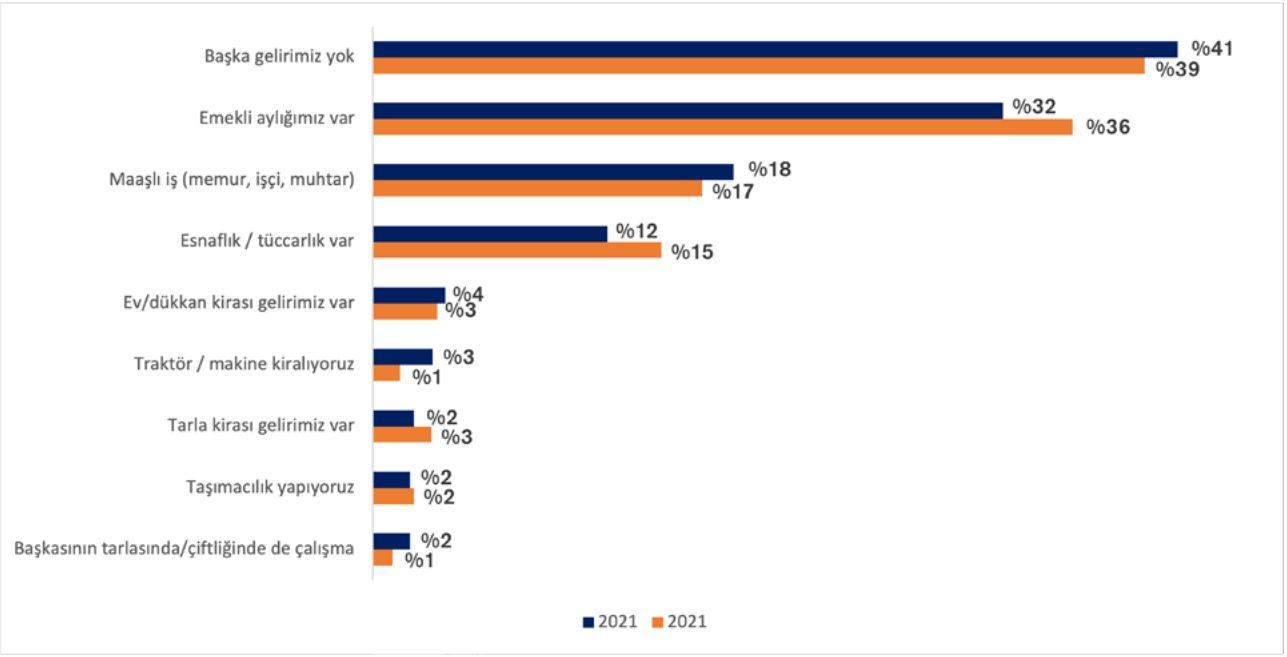

Şekil 22:
Çiftçilerin tarımdan elde ettikleri gelirden memnuniyet seviyesi

[26] TBB Risk Merkezinin verilerine göre Türkiye çapında 2021'in ilk 7 ayında bankalara ibraz edilerek çeki karşılıksız çıkan keşideci sayısı toplam keşidecilerin sadece %2,7'sine denk gelmektedir. Karşılıksız işlemi yapılan çeklerin ise yarısından fazlası sonrasında ödenmiştir. Elbette Türkiye'de ödeme günü gelen çek veya senetlerin tamamının hemen bankalara ibraz edildiğini söylemek güçtür. Buna rağmen saha araştırmasında ulaşılan rakamlar şaşırtıcı derecede yüksek bulunmuştur. Türkiye çapında protestolu senet adedi ise 2021'in ilk 7 ayında %26 gerilerken, senet tutarı %13 artmıştır.

ne değil) olan çiftçi, bu yıl "**memnun değilim**" demiştir. Geçtiğimiz yıl "**toplam memnun**[27] grubu %31 iken, bu yıl %19'a düşmüştür. Tam tersine geçtiğimiz yıl "**toplam memnun olmayan**[28]" grubu %40 iken, bu yıl %56'ya çıkmıştır. Bu yıl "orta memnun" oranında dahi (%25) geçen yıla göre %4 düşüş yaşanmıştır. Her durumda saha araştırmasının sonuçlarına göre tarımsal kazançtan memnuniyet ortalaması Türkiye'deki genel ortalamadan daha düşük durumdadır. TÜİK'in ülke çapında yürüttüğü 2020 Yaşam Memnuniyeti Araştırması'na göre[29] kazancından memnun olan (çok memnun + memnun) nüfusun oranı %43, memnun olmayanların oranı ise %31'dir.

Araştırmada çiftçilere tarım dışında bir gelirleri olup olmadığı da sorulmaktadır. Bu soruda çiftçilerin sadece kendisi adına değil, hanehalkı adına cevap vermesi talep edilmekte, dolayısıyla aynı çatı altında haneye gelir getiren diğer aile üyeleri de dikkate alınmaktadır (Şekil 23). Bu yılki örneklemde "**başka gelirimiz yok**" diyenlerin oranı sınırlı da olsa artarak **%41** bulunmuştur. Tarım dışı geliri olan hanelerde ise ilk üç gelir kaynağı 2019 yılından bu yana değişmemiştir (emekli aylığı, maaşlı iş, esnaflık/tüccarlık). Bu yıl emekli aylığı ve esnaflık/tüccarlık geliri giren çiftçi hanelerinin oranı düşerken, maaşlı çalışanı olan ailelerin oranı sınırlı da olsa artmıştır. Bu tür yıllık değişimler araştırmanın "rastgele" yapılıyor olmasına bağlı olarak örneklem seçiminden kaynaklanmaktadır. Fakat "traktör/makine kira geliri" ve "başkasının çiftliğinde de çalışma" seçeneklerindeki artış dikkat çekici bulunmuştur, çünkü bu iki seçenek esasen yine tarımsal faaliyet tipleridir. Çiftçi ailelerin makine ve emek güçlerini boşta kalan vakitlerde başka çiftçi ailelere kiralaması önemli bir alternatif olarak görülmüştür.

Şekil 23:
Çiftçi hanehalkında tarım-dışı gelir kaynakları

[27] *Toplam memnun sayısı = "memnunum" + "çok memnunum" diyen çiftçiler*
[28] *Toplam memnun olmayan sayısı = "memnun değilim" + "hiç memnun değilim" diyen çiftçiler*
[29] *TÜİK'in dağılımında toplama dahil olan %1,4 büyüklüğündeki "kazancı olmayan"lar toplamdan çıkarılarak memnuniyet dağılımı yeniden hesaplanmıştır.*

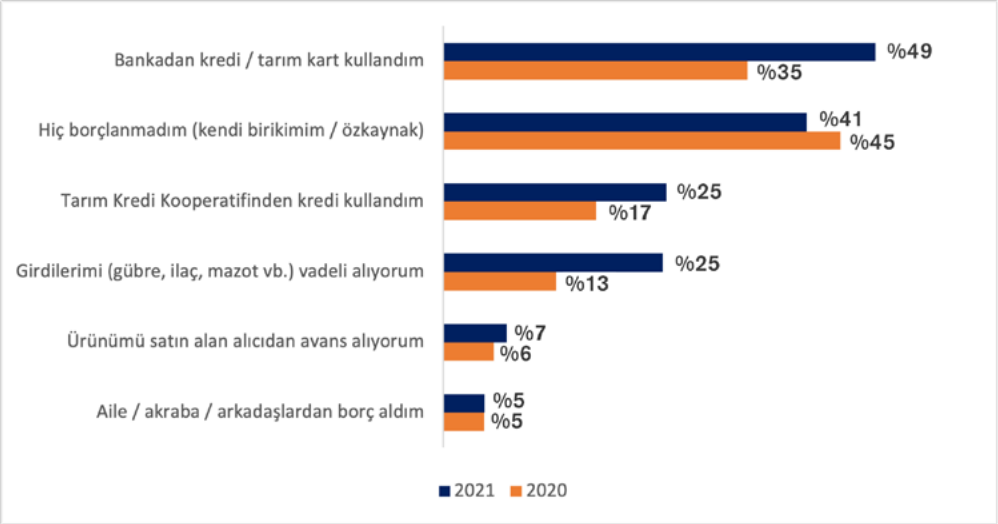

4.5. Çiftçilerin Sigorta ve Kredi Kullanımı

Nakit veya nakit benzeri sermaye birikiminin en az olduğu sektörlerden birisi olan tarımda finansmana erişim sektörün sürdürülebilirliği, dolayısıyla toplumun gıda güvencesi açısından kritiktir. Tüm sektörlerde olduğu gibi çiftçiler de finansman için öncelikle kendi tarımsal satışlarından elde ettikleri kazançlara (iç finansman) başvurmakta, yeterli olmadığı durumlarda kredi, destekleme, tedarikçi finansmanı gibi **dış finansman** kaynaklarına erişmeye çalışmaktadır. Çoğu çiftçi üretimin başlangıcından hasata kadar herhangi bir satış yapmadan sürekli harcama yapmak zorunda olduğundan, çiftliğin nakit akış dengesi yılın büyük kısmında negatiftir. Gelirler ise daha önce gösterildiği gibi hasattan belirli bir süre sonra tahsil edilerek realize edilmektedir. Hasattan elde edilen geliri hem bir sonraki yılın işletme giderleri için kullanmak hem de yatırım ihtiyaçlarına kanalize etmek titiz bir finansal planlama gerektirmektedir. Hasattan elde edilen verim veya fiyatın beklentiyi karşılamaması durumunda ise üretime devam edebilmek için mutlaka dış finansmana ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkemizde tarımsal finansman ihtiyacı 2000'li yılların başına kadar neredeyse tamamen kamu bankaları tarafından karşılanırken, sektörde bankaların kredi vermesinin önünü açacak bazı altyapısal geliştirmelere bağlı olarak (ÇKS, TARSİM vb.) özel bankalar da çiftçiye özel kredi ve diğer bankacılık hizmetleri sunmaya başlamıştır. 2021 Haziran ayı itibarıyla özel bankalar toplam tarım kredi pazarından %25 pay almaktadır[30].

Geçen yıl olduğu gibi, bu yıl da çiftçilere tarımsal faaliyetlerini finanse etmek için hangi dış finansman (borçlanma) türlerinden faydalandıkları sorulmuştur (Şekil 24). Bu soruya geçen yıl çiftçilerin %45'i "**hiç borçlanmadım**" diye cevap verirken, bu oran 2021'de %41'e düşmüştür. Bununla uyumlu olarak, "**banka**

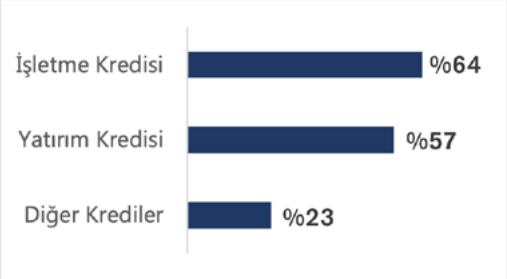
[30] *Türkiye'de sektörel krediler için BDDK'nın Aylık Bültenini takip edebilirsiniz: https://www.bddk.org.tr/BultenAylik*

Şekil 24:
Çiftçilerin son 3 yılda kullandıkları finansman kaynakları

kredisi" kullanma oranı %35'den %49'a, **"Tarım Kredi Kooperatifi (TKK) kredisi"** kullananların oranı %17'den %25'e yükselmiştir. Çiftçiler bu yıl girdi satıcılarından "vadeli mal alımı" yoluyla üretimlerini finanse etme yöntemini de geçen yıla göre iki kat daha fazla kullanmıştır (%26).

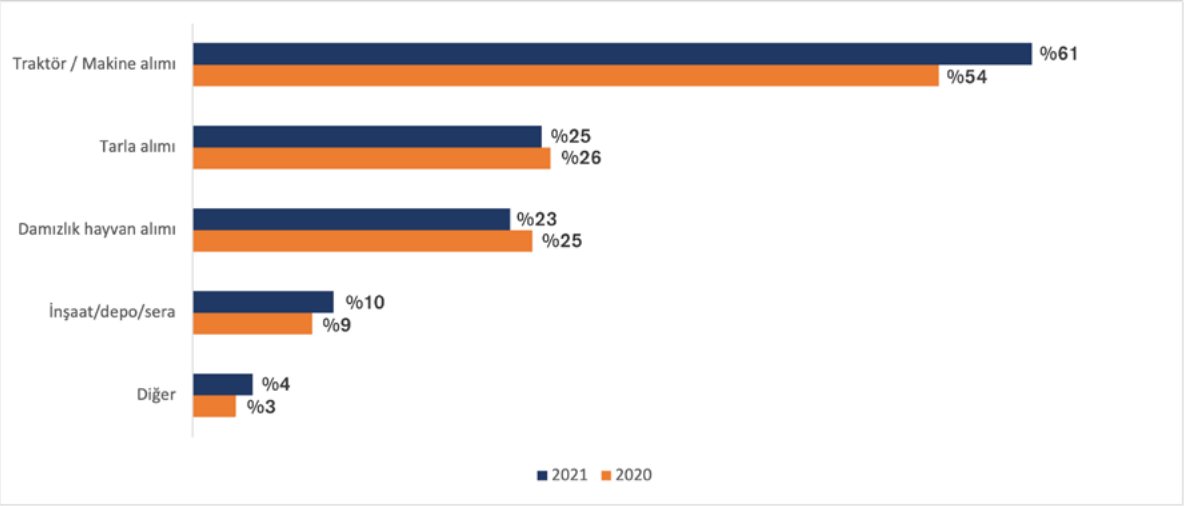
Araştırmada banka finansmanında bu yıl artan oran BDDK istatistikleri ile de doğrulanmaktadır. 2020 Temmuz ayından 2021 Temmuz ayına kadar Türkiye'de toplam banka kredileri %14 artış gösterirken, tarım kredileri %21 artmıştır. 2019 Temmuz – 2020 Temmuz arasında, yani bir önceki saha araştırma dönemindeki görünüm ise bunun tam tersidir; tarım kredilerindeki büyüme toplam banka kredileri büyümesinin sadece yarısı kadar olabilmiştir[31]. Kredi büyümesinde dinamo görevini ise son 3 yıldır kamu bankaları (özellikle Ziraat Bankası) üstlenmiş durumdadır. Yükselen piyasa faiz oranlarına rağmen, Ziraat Bankası'nın çiftçilere piyasa koşullarının çok altında sübvansiyonlu kredi verebiliyor olması ve bunun yanı sıra "takipteki kredilerde temerrüt tutarını silme" gibi kampanyalarla pandeminin kolay atlatılmasına yönelik önlemler alınması Ziraat Bankası kredilerini daha da cazip kılmıştır. Buna rağmen 2020 yılında İş Bankası, Denizbank, Şekerbank başta olmak üzere bazı özel bankaların kampanyalar duyurarak pandemi döneminde çiftçiye avantajlı koşullarla kredi verdiği görülmüştür. Tarım sektörünün pandemi döneminde gerek milli gelire katkısı, gerekse borç çevirme kabiliyetini artırması (yasal takipteki kredilerin düşmesi) açısından rüştünü ispat etmesi sayesinde özel bankaların da önümüzdeki süreçte yeniden tarım kredilerinde yüksek büyüme oranlarına kavuşacağı tahmin edilmektedir.

Şekil 25:
Çiftçilerin kullandığı kredi tipi

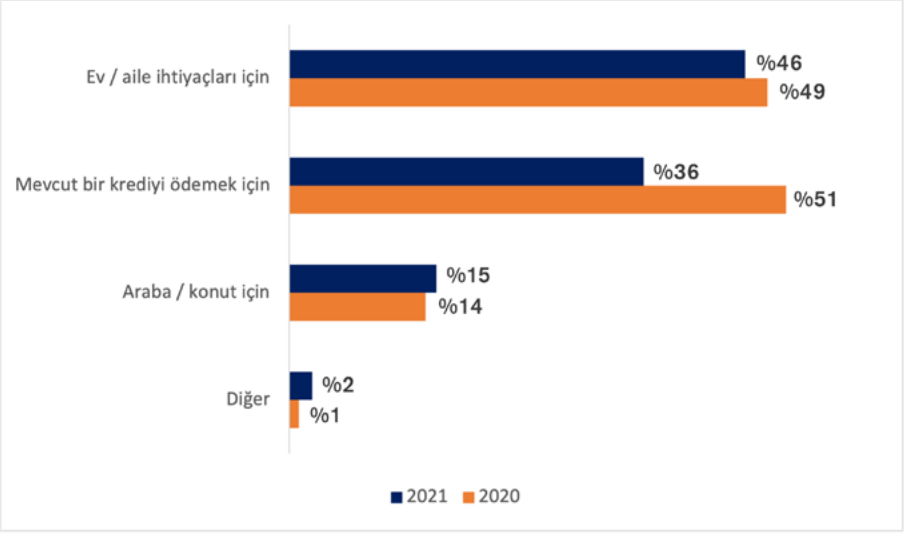
Bankalardan kredi kullanan çiftçilere aldıkları kredilerin tipi sorulduğunda, beklenildiği üzere en yüksek oranlar **"üretim (işletme)"** ve **"yatırım"** kredilerinde bulunmuştur. Çiftçiler en çok üretim faaliyetlerinin finansmanı için krediye ihtiyaç duymaktadır, bu nedenle her 3 çiftçiden ikisi bu soruya işletme kredisi cevabı vermiştir (%66).

[31] Kaynak: BDDK

Şekil 26:
Yatırım kredisi kullanan çiftçilerin yatırım konusu

Yatırım kredisi kullanan çiftçilere kredilerini hangi alanda kullandıkları sorulduğunda geçen yıla göre kredi konularının sıralaması değişmemiştir. Fakat geçen yıla göre "traktör ve makine alım kredisi" oranı 7 puan artarak %61'e yükselmiştir. Türk çiftçisinin ekonomik çalkantı veya krizlerde öteden beri genel davranışı yeni mekanizasyon yatırımını azaltmaktır. Pandemi dönemine alışma ve tarımsal üretimin daha da ivme kazanması ile birlikte çiftçilerin traktör ve mekanizasyon yatırımlarını artırdığı düşünülmektedir. Çiftçinin Şekil 10 ve Şekil 13'te dile getirilen "işçi problemleri" ile birlikte düşünüldüğünde, mekanizasyon kredilerinin başat konumda olmaya devam edeceği tahmin edilmektedir. **"Arazi alımı"** ve **"damızlık hayvan"** kredileri ise sınırlı bir düşüşle de olsa bu yıl da olağan seyrini sürdürmeye devam etmiştir. Ankette **"diğer"** seçeneği altında çiftçiler daha çok **"sulama yatırımı"** kredisini bildirmiştir. Ayrıca bazı çiftçilerin faaliyet gösterdiği diğer sektörler için (otelcilik, dükkan vs.) kullandıkları yatırım kredileri de bu kategoride raporlanmıştır.

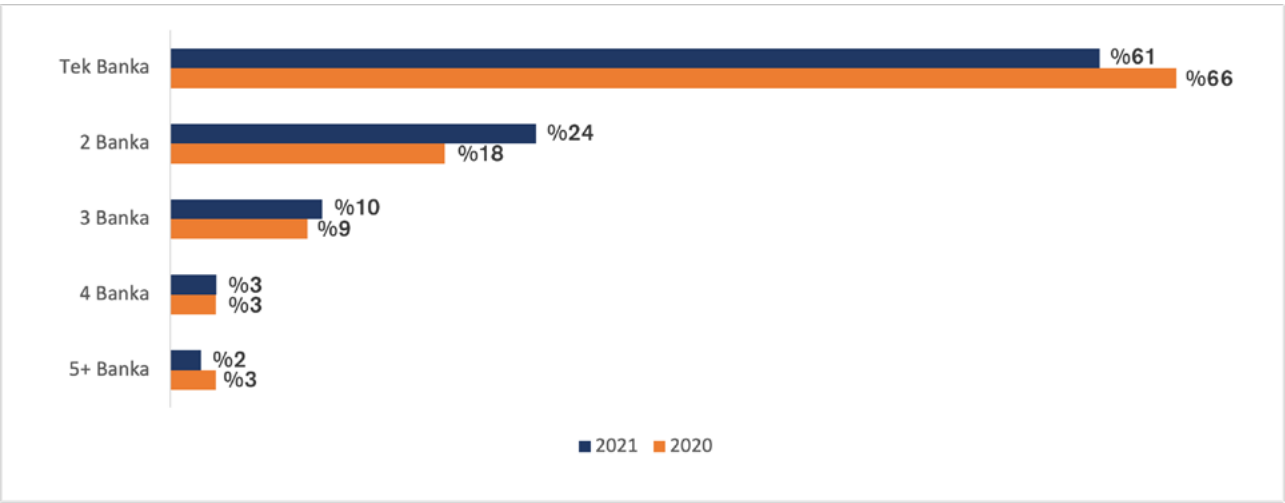

Şekil 27:
Tarım dışı kredi kullanan çiftçilerin kredi konusu

Tarım dışı kredi kullanımında bu yıl **"mevcut bir krediyi ödeme"** seçeneği %51'den %36'ya düşerek ilk sıradan ikinci sıraya kaymıştır. Bir krediyi bir başka kredi ile ödemenin finansal terminolojideki adı refinansmandır. Normal koşullarda refinansmanı doğuran temel nedenler bir önceki kredinin avantajlarını (faiz oranı, ödeme sıklığı, teminat türü vb. açılarından) yitirmiş olmasıdır. Bunun yanı sıra bir önceki kredinin yanlış kurgulanmış olması da refinansman kredisini haklı kılan bir gerekçedir. Fakat uygulamada bazen borcun borç ile kapatılması veya döndürülmesi amacıyla refinansmana başvurulabildiğinden araştırmamızda bu seçenek çiftçilere özellikle sunulmaktadır. 2021'de bu seçeneğin düşmesinin temel nedeni pandemi sonrası bankaların müşterilerine zaten kolaylıkla öteleme, erteleme, yeniden vadelendirme imkanları sunmuş olmasıdır. BDDK ve TCMB'nin 2020 Mart ayından bu yana bankalara tanıdığı gecikmiş kredilerde yasal takibe düşme süresinin 90 günden 180 güne çıkarılması uygulaması da 30 Eylül 2021'e

kadar uzatılmıştır. Sonuç olarak, diğer tüm sektörlerde ve kredi tiplerinde olduğu gibi, tarım müşterileri için de refinansman ihtiyacı azalmıştır. Çiftçilerin **"ev/aile ihtiyaçları"** ve **"araba/konut alımı"** için kullandığı kredilerin payında ise geçtiğimiz yıla göre kayda değer bir değişiklik yaşanmamıştır.

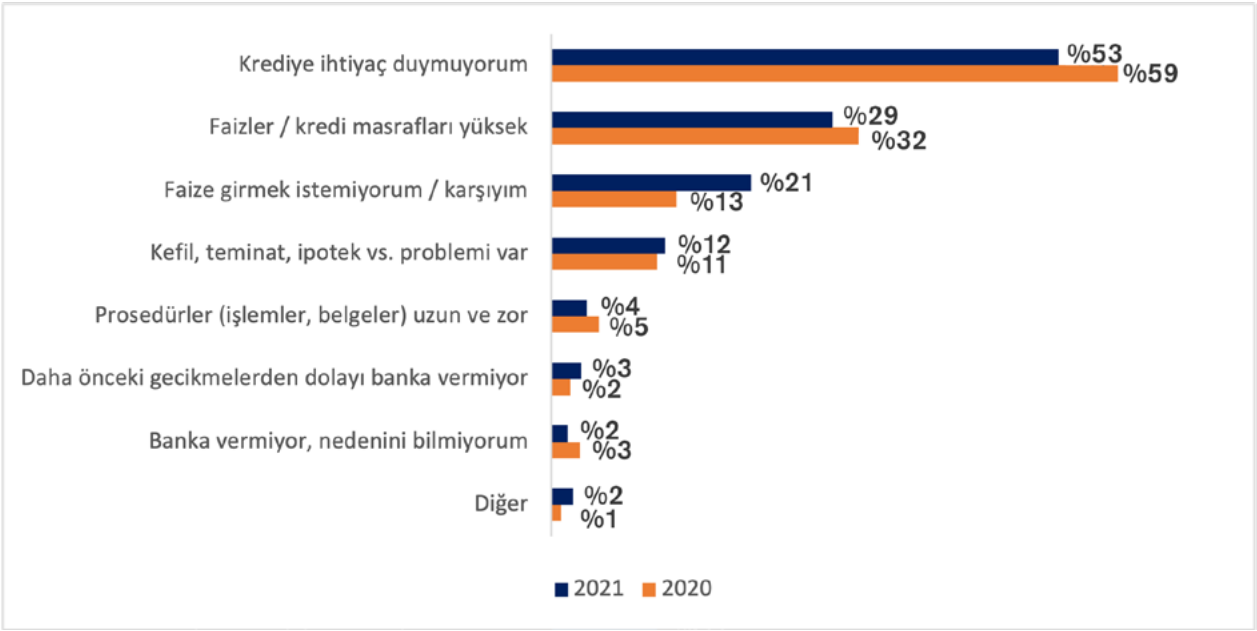
Bankalardan kredi kullanan çiftçilere yine son 3 yılda kaç farklı bankadan kredi kullandıkları sorulduğunda, en yüksek oranı 2021'de olduğu gibi "**tek banka**" seçeneği almıştır. Araştırmamızda banka isimleri sorulmamakla birlikte tek banka ile çalışan çiftçilerin büyük çoğunluğunun mevcut pazar payı dikkate

Şekil 28:
Çiftçilerin son 3 yıl içerisinde kredi kullandıkları banka sayısı

alınarak Ziraat Bankası olduğu düşünülmektedir. 2021'de tek banka ile çalışan çiftçi oranı sınırlı da olsa azalmış, iki ve üç banka ile çalışan çiftçi sayısında ise bir miktar artış yaşanmıştır. Buna rağmen çiftçi başına **ortalama banka sayısı** geçtiğimiz yıla göre değişmeyerek 1,6 olarak kalmıştır.

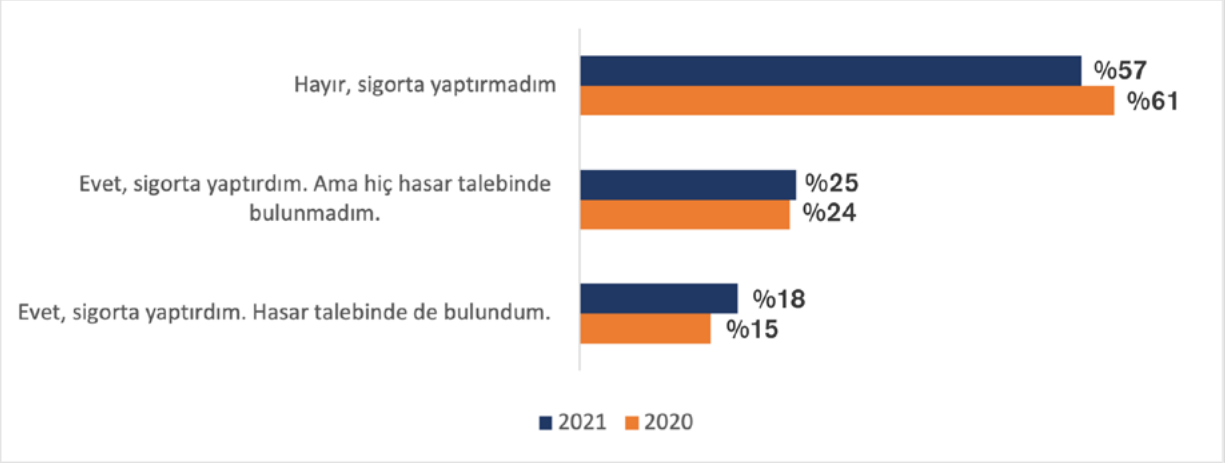
Kredi kullanmadığını belirten çiftçilere "neden" sorusu yöneltildiğinde çiftçilerin %53'ü "**ihtiyaç duymuyorum**" demiştir. Bu yıl banka kredisi kullanımının artmasına bağlı olarak hem "ihtiyaç duymuyorum" hem de **"faizler/ masraflar yüksek"** şıklarının oranlarında bir miktar düşüş yaşanmıştır. Diğer krediye erişim problemleri ise **(teminat, prosedürler, gecikmeler vb.)** 2020'de olduğu gibi sınırlı seviyede kalmıştır. Bu yıl **"faize girmekten korktuğunu / karşı olduğunu"** beyan eden çiftçi oranında ise kayda değer bir artış yaşanmıştır

Şekil 29:
Bankadan kredi kullanmayan çiftçilerin gerekçeleri

(%21). Bu artışın sadece faizle borç almamaya yönelik dini hassasiyetten değil, genel olarak yüksek faizlerden çekinen kitleden de kaynaklandığı düşünülmektedir, zira bu cevapta "faize bulaşmak istemiyorum" diyen önemli sayıda çiftçi ile karşılaşılmıştır. Yine de bu cevapların tamamı tarımda faizsiz finansal enstrümanlara yönelik potansiyel olarak algılanabilecektir.

Saha araştırmasına katılan çiftçilere son 3 yıl içerisinde **tarım sigortası (TARSİM)** kullanıp kullanmadıkları sorulduğunda **%57'lik bir kitlenin TARSİM yaptırmadığı**, dolayısıyla TARSİM yaptıran kitlenin %43 olduğu rapor edilmiştir. Oranda geçen yıla göre bir gelişim söz konusudur ve bu durum TARSİM'in her yıl artan sigorta penetrasyonu ile uyumludur. TARSİM'in toplam poliçe sayısı 2020'de %7 artmıştır[32]. Eş zamanlı olarak bu soruda TARSİM yaptıran %43 civarındaki çiftçiye **"TARSİM'e hasar bildiriminde"** bulunup bulunmadığı da sorulmaktadır. Buna göre TARSİM yaptırıp son 3 yıl içinde hasar bildiriminde

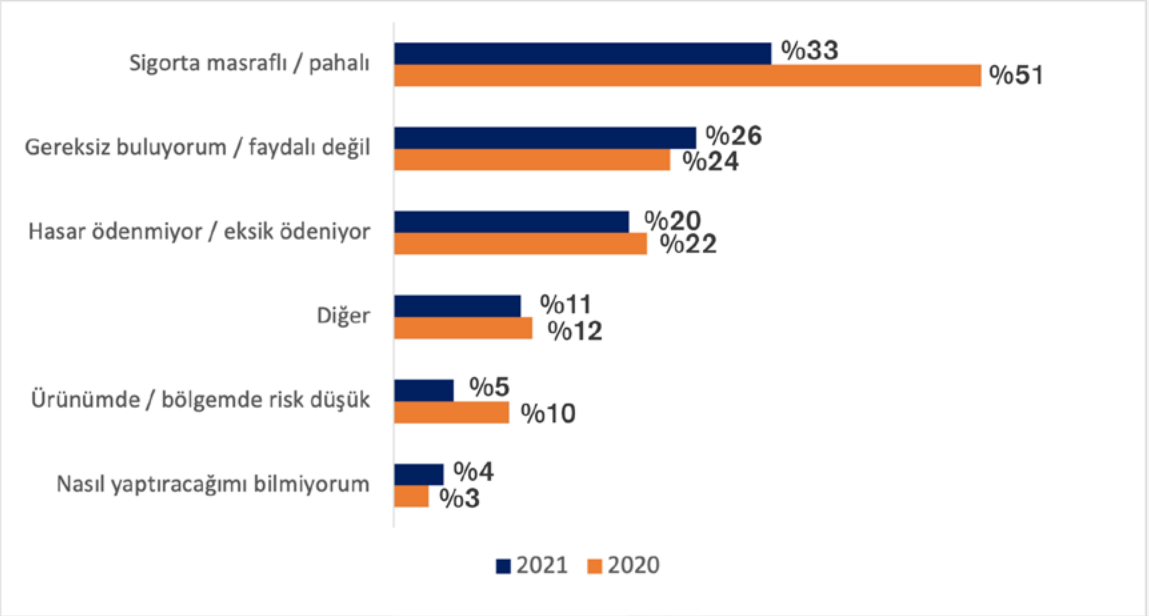

Şekil 30:
TARSİM yaptıran ve TARSİM'e hasar bildiren çiftçi oranı

bulunan çiftçiler %18, bu tür bir bildirimde bulunmayan çiftçiler ise %25 olarak ölçülmüştür. Hasar bildiriminde bulunan çiftçilerde az da olsa bir artış yaşandığı görülmektedir. 2019 ve 2020 yıllarında "ekstrem hava olayları" açısından zirve yaşanan ülkemizde 2021 yılına ise yurdun özellikle doğu kesimlerinde yaşanan kuraklık damgasını vurmuştur. İklim değişikliğinin şiddetini artırdığı bu dönemde hasar bildirimi sayısındaki artış doğal bulunmuştur. Raporun yazımı aşamasında henüz TARSİM'in 2020 faaliyet raporu yayımlanmadığından hasar analizi karşılaştırmalı yapılamamıştır.

Araştırmada TARSİM yaptırmayan çiftçilere neden sigorta yaptırmadıkları da sorulmaktadır. Bu soruya verilen cevaplar geçen yıl ile karşılaştırıldığında en kayda değer değişim **"sigorta pahalı"** seçeneğinde yaşanmış, 2020'de %51 olarak bulunan bu oran bu yıl %33'e gerilemiştir. Bu pozitif gelişimde TARSİM'in

[32] https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Devlet-Destekli-Tarim-Sigortalari-2020-37244

Şekil 31:
TARSİM yaptırmayanların gerekçeleri

2021 yılı için duyurduğu birçok alandaki prim/sürprim indirimlerinin ve kapsam genişletmelerinin etkili olduğu görülmektedir[33]. Dolayısıyla çiftçilerin TARSİM'in pahalı olduğu yönündeki gerekçeleri azalmaktadır. Pahalılık dışında TARSİM'i "**gereksiz bulduğunu**" söyleyenler bu yıl %26, "**eksik hasar ödemesi**" yapıldığını gerekçe gösterenler ise %20 bulunmuştur.

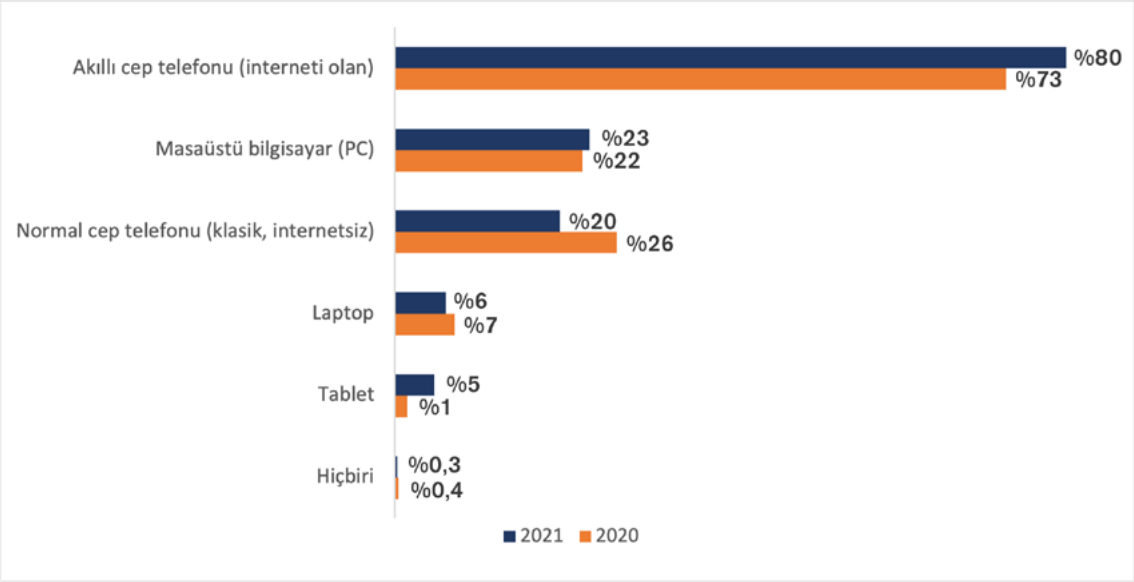
Bu soruda geçen yıl olduğu gibi bu yıl da yüksek bir "**Diğer**" gerekçeler oranı yakalanmıştır (%11). "Diğer" seçeneğinde dile getirilen gerekçelerin büyük kısmı "**kayıtlılık ve arazi**" problemleridir. TARSİM yapabilmenin ilk koşulu Tarım ve Orman Bakanlığı'nın kayıt sistemlerine (ÇKS, HKS, vb.) kayıtlı olmak olduğundan, bu sistemlere farklı nedenlerle (tapusuz arazi, miras arazi, vs.) kayıt yaptır(a)mayan çiftçiler, doğal olarak TARSİM'de yaptıramadıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla, ülkemiz tarımındaki kayıt dışılığın olumsuz etkilediği bir başka alanın TARSİM'in sektör penetrasyonu olduğu görülmektedir. "Diğer"i seçen çiftçilerin geri kalanı ise geçen yıl olduğu gibi "alışkanlık olmaması", "ihmalkârlık" veya "dini gerekçeler" gibi bahaneler sunmuştur. Sonuç olarak, KKB saha araştırmasında elde edilen bulguların, ülkemizde TARSİM bilincinin artırılması, yanlış algıların düzeltilmesi ve böylece TARSİM penetrasyonun artırılması açısından önemli püf noktaları gün ışığına çıkardığı düşünülmektedir.

[33] KARSİM, 2021 Yılı Değişiklikleri Sunumu için bkz. https://web.tarsim.gov.tr

4.6. Çiftçilerin Teknoloji ve İnternet Kullanımı

KKB saha araştırmalarının amaçlarından biri de çiftçilerin dijital teknolojilerle olan ilişkisini ölçmek ve bu alandaki fırsatları kamuoyuna sunmaktır. Bu amaçla araştırmaya katılan çiftçilere öncelikle hangi teknolojik aletleri kullandıkları sorulmuştur. Geçmiş yıllarda olduğu gibi çiftçilerin büyük çoğunluğu (%80) **"akıllı cep telefonu"** kullandığını belirtmiş, "**klasik internetsiz cep telefonu**" (feature phone) kullanımının ise bu yıl 6 puan azalarak %20'ye düştüğü görülmüştür. Bu düşüş ile birlikte çiftçinin kullandığı teknolojik aletlerde "**masaüstü bilgisayar**", yani PC bu yıl kendiliğinden ikinci sıraya (%23) yükselmiştir. Çiftçi hanelerde kullanımı görünür biçimde artan bir başka teknoloji aleti ise "**tablet**" PC'ler olmuştur. Bu yükselişte bir çok aktivitenin (eğitimler, fuarlar, resmi işlemler, banka işlemleri) sanal ortama alınmasına neden olan **COVID-19 pandemisinin** önemli bir etkisinin olduğu tahmin edilmektedir.

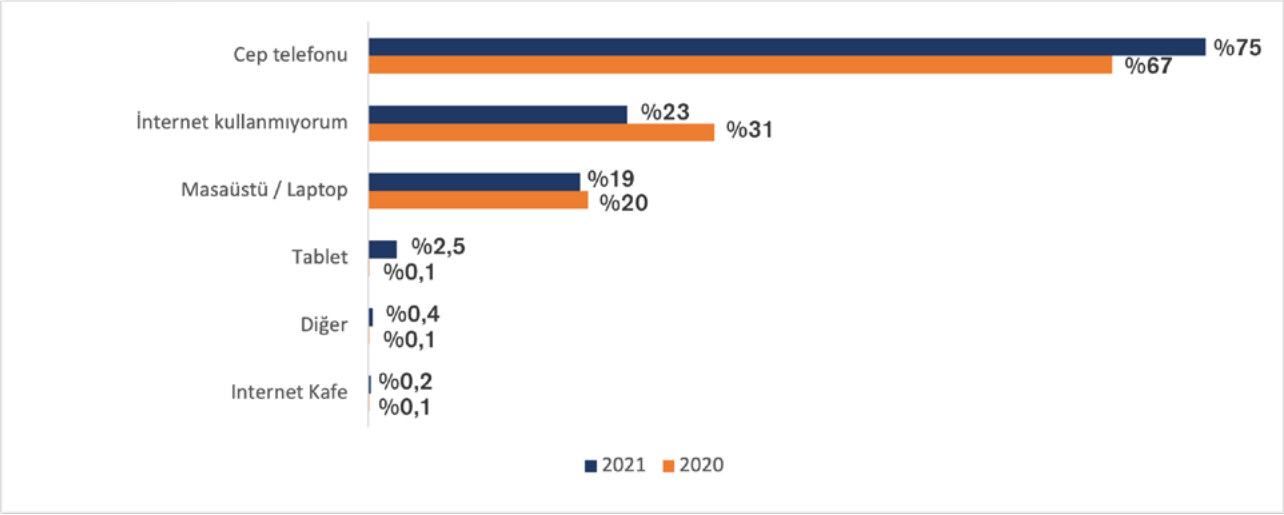

Şekil 32:
Çiftçilerin kullandığı dijital teknolojiler

Araştırmada yukarıdaki sonuçlarla uyumlu olarak çiftçilerin **internete en çok akıllı cep telefonu üzerinden (%75) bağlandığı** öğrenilmiştir. Bu yıl akıllı cep telefonu, PC ve tablet oranlarındaki artışla paralel olarak, geçen yıla göre **"internet kullanmıyorum"** diyen çiftçi oranında (%23) önemli bir düşüş gözlenmiştir. Resmi istatistiklere göre 2020 itibariyle Türkiye'de 16-74 yaş arasındaki bireylerde internet kullanmayanların oranı %21'dir. Dolayısıyla internet kullanmayan çiftçilerin oranı Türkiye geneli ile benzeşmektedir[34].

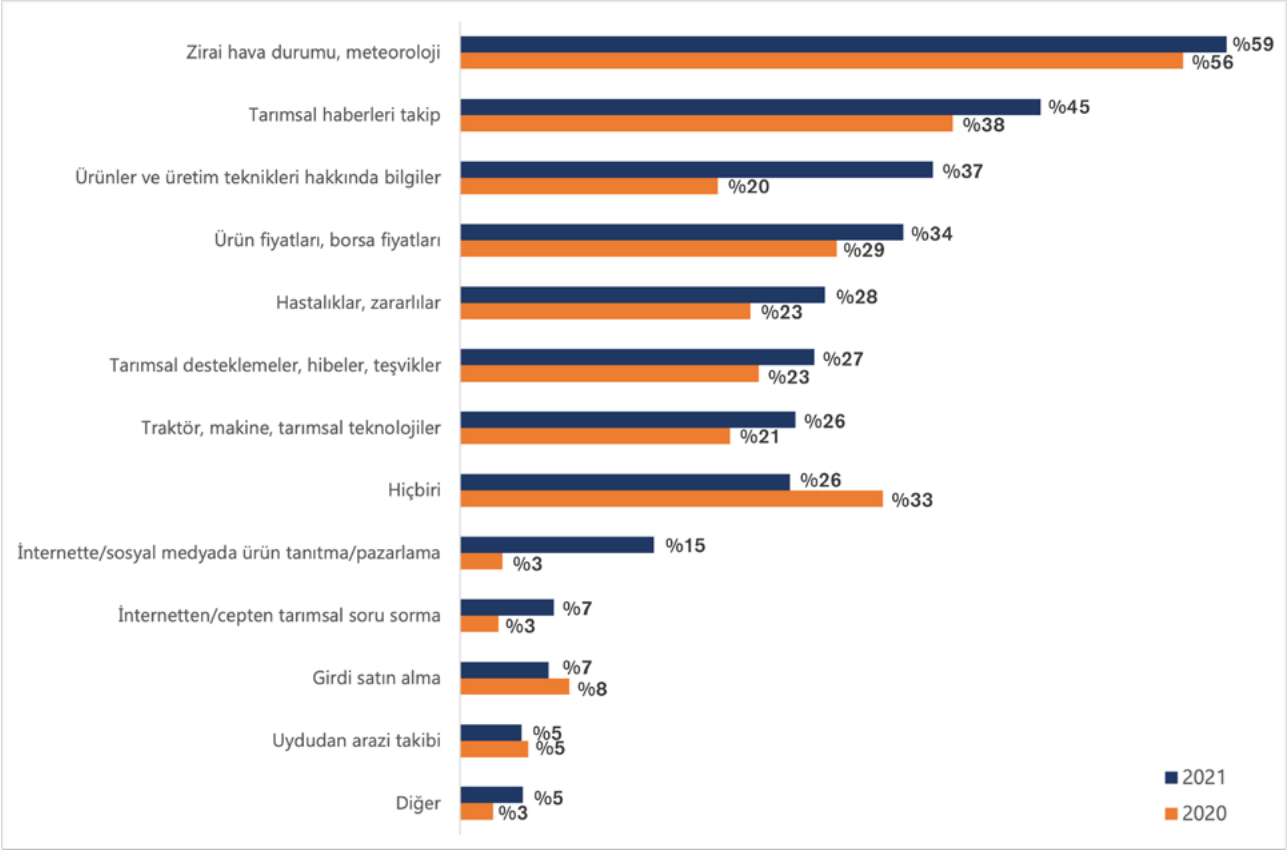
Araştırmada son olarak çiftçilerin dijital bilgi dünyasında hangi konu veya hizmetlere ilgi duydukları ölçülmektedir. Bu soru çiftçilerin **"mevcutta kullandıkları"** ve **"ilave olarak kullanmak istedikleri" "dijital bilgi hizmetleri"** şeklinde iki aşamalı olarak arka arkaya sorulmaktadır (Şekil 34 ve 35). Böylece hem mevcut kullanılan hizmetlerden en çok talep görenler ortaya çıkarılmakta, hem de çiftçiler tarafından yeni bir dijital servis arayışı olup olmadığı incelenmektedir.

Şekil 33:
Çiftçilerin internete erişim teknolojileri

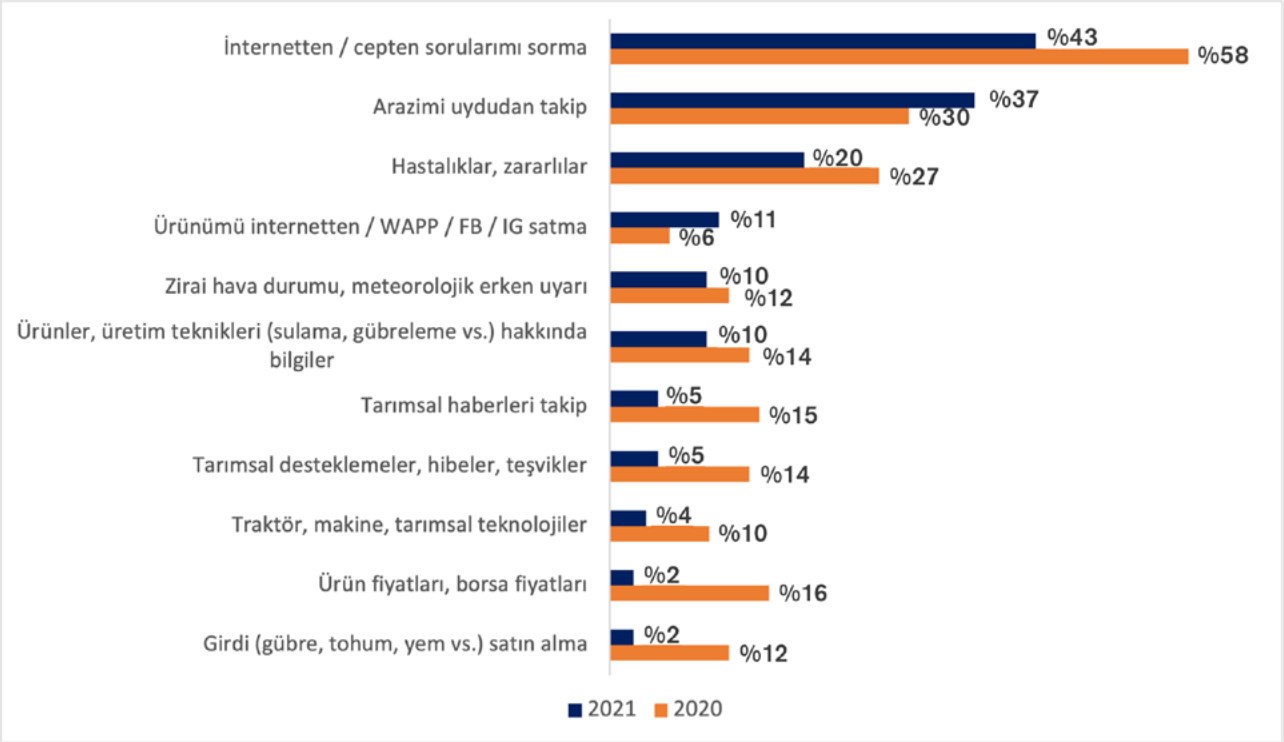
Mevcutta dijital kanallardan takip edilen bilgi servisi ve konularda bu yıl geçen yıla göre neredeyse tüm kalemlerde artışlar yakalanmıştır (Şekil 34). Bunun en önemli nedeninin pandemiye bağlı kapanmalar ve ülkemizdeki dijital servis yaygınlaşması olduğu düşünülmektedir. **"Hiçbir hizmet/bilgi kullanmıyorum"** diyen çiftçilerde ise azalma gerçekleşmiştir (%26).

[34] TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2020 (https://data.tuik.gov.tr)

Şekil 34:
Çiftçilerin kullandıkları dijital hizmetler

Geçen yıl olduğu gibi çiftçiler açısından **"meteoroloji servisleri"** en çok talep gören (%59) ve gerekli olduğu net olarak anlaşılan alandır. Bilindiği üzere zirai hava durumu bilgileri ve meteorolojik uyarılar ülkemizde gerek Meteoroloji Genel Müdürlüğü ve diğer global servis sağlayıcılar tarafından internetten, gerekse GSM operatörleri tarafından "çiftçi kulübü", "çiftçi dünyası" gibi isimler altında sunulan paket servisler aracılığıyla mobil telefonlar üzerinden sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra bazı belediyeler, ziraat odaları, tarımsal kooperatif veya birliklerin de çiftçilere sağladığı hava durumu bilgi hizmetleri bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bilgiler çiftçilere en yaygın ve erişilebilir şekilde sunulan bilgiler konumundadır. Araştırmada hava durumunu **"tarımsal haberler"** (%45), **"ürünler ve üretim teknikleri"** (%37) ve **"fiyatlar"** (34%) takip etmiştir. Bu yıl dikkat çekici şekilde artan dijital alanlardan biri **"internette/sosyal medyada satış, tanıtım"** olmuştur (%15). Bu kayda değer artışta pandeminin çok önemli bir tetikleyici rolü olduğu bilinmektedir. Resmi bir gösterge mevcut olmasa da, ülkemizde pandemi ile birlikte daha önce olmadığı kadar çiftçiden tüketiciye internetten satış çabaları görülmektedir.

Şekil 35:
Çiftçilerin "ilave" olarak kullanmak istedikleri dijital hizmet konuları

Çiftçilere mevcutta kullandıkları dijital hizmetlere **ilave olarak** hangi konularda dijital hizmetler kullanmak istedikleri sorulduğunda görünüm aşağıdaki gibi oluşmuştur (Şekil 35).

İlave olarak ilgi duyulan ilk 3 konuda geçtiğimiz yıla göre bir değişiklik yaşanmamıştır. "**İnternetten tarımsal soru sorma"** (%43), **"uydudan arazi takibi"** (%37), **"tarımsal hastalık ve zararlılar"** (%20) bu tür hizmetleri almayan çiftçiler açısından yine en çok ilgi gören başlıklar olmuştur. Bu ve diğer tüm başlıklardaki oran azalışlarının ise iki nedeni olduğu düşünülmektedir: 1- Son bir yılda bu başlıklarda artan dijital bilgi hizmetlerine erişimin kolaylaşması ve çiftçinin (kullanmıyor olsa da) ilgisinin dengelenmesi, 2- Araştırmanın rastgele örneklem seçimi yöntemi. Buna rağmen oran azalışı yaşamayan iki başlıktan birisinin "uydudan arazi takibi" (%37), diğerinin ise "internetten tanıtım/pazarlama" (%11) olması ise dikkat çekicidir.

Araştırmada anket toplama ve analiz hizmetleri Frankfurt School of Finance & Management tarafından sağlanmıştır.

Frankfurt School Hakkında

Almanya'da kurulu olan Frankfurt School of Finance & Management (önceki unvanıyla Bankakademie) 50 yıldan fazla süredir finansın ve bankacılığın tüm alanlarında danışmanlık, mesleki ehliyet kazandırma ve eğitim faaliyetleri alanında hizmet vermekte olup, sektöründe önde gelen bir özel üniversite ve uluslararası danışmanlık kurumudur.

1992'den beri faaliyet göstermekte olan Frankfurt School Uluslararası Danışmanlık Hizmetleri, gelişmekte olan ülkelerde ve yükselen piyasalarda finansal pazarları geliştirmek ve tüm bu ülkelerdeki düşük gelirli nüfusun finansmana erişim imkânlarının artırılmasına kendini adamıştır. Daha fazla bilgi için lütfen www.frankfurt-school.de internet sitesini ziyaret ediniz.

Bu araştırma ve yayın KKB Kredi Kayıt Bürosu tarafından finanse edilmiştir.

Kredi Kayıt Bürosu Hakkında

KKB sektörün önde gelen 9 bankasının ortaklığı ile 11 Nisan 1995 tarihinde kurulmuştur. KKB'nin, bankalar, tüketici finansman şirketleri, leasing, faktoring ve sigorta şirketleri olmak üzere hem Risk Merkezi hem de kendi üyelerini içeren 200'e yakın üyesi bulunmaktadır. KKB'nin temel fonksiyonu; üyelerinden topladığı müşteri bilgilerini birleştirip ve işleyip kredi risk yönetimi ve kredi değerlendirme süreçlerinde kullanılmak üzere yine üyeleri ile paylaşması şeklindedir. Bu misyon doğrultusunda 2013 yılında hizmete sokulan TARDES ülkemizde tarımsal finansman piyasasının gelişmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Yine 2013 yılında hizmete sunduğu Çek Raporu, Risk Raporu ve Elektronik Rapor Sistemi ile KKB, yalnız finansal kuruluşlara değil aynı zamanda bireylere ve reel sektöre yönelik hizmetler de sunmaya başlamıştır. Kişi ve kurumların finansal itibarlarını yönetebilmeleri için önemli araçlar sunan KKB, 2014 yılında bireylere ve reel sektöre yönelik olarak tasarlanmış yeni finansal hizmetler platformu Findeks'i hayata geçirmiştir. Findeks, sahip olduğu dünyanın en gelişmiş kimlik doğrulama yapılarından biriyle benzersiz bir hizmet sunmaktadır. 2015 yılında hayata geçen, 2016 yılında yasa ile kullanımı zorunlu hale gelen ve 1 Ocak 2017 itibarıyla yürürlüğe giren Findeks Karekodlu Çek Sistemi ile daha şeffaf ve güvenli bir ticari hayat için önemli bir adım atılmıştır. Son olarak, 2016 Aralık ayında faaliyete başlayan KKB Anadolu Veri Merkezi ile başta bankacılık ve finans sektörü olmak üzere tüm sektörlere yönelik veri merkezi, olağanüstü durum merkezi ve bulut hizmetlerinin yanı sıra, kurumlara özel yapılandırılmış merkezi ürün ve teknolojik altyapı hizmetleri sunulmaktadır.

KKB
KREDİ KAYIT BÜROSU